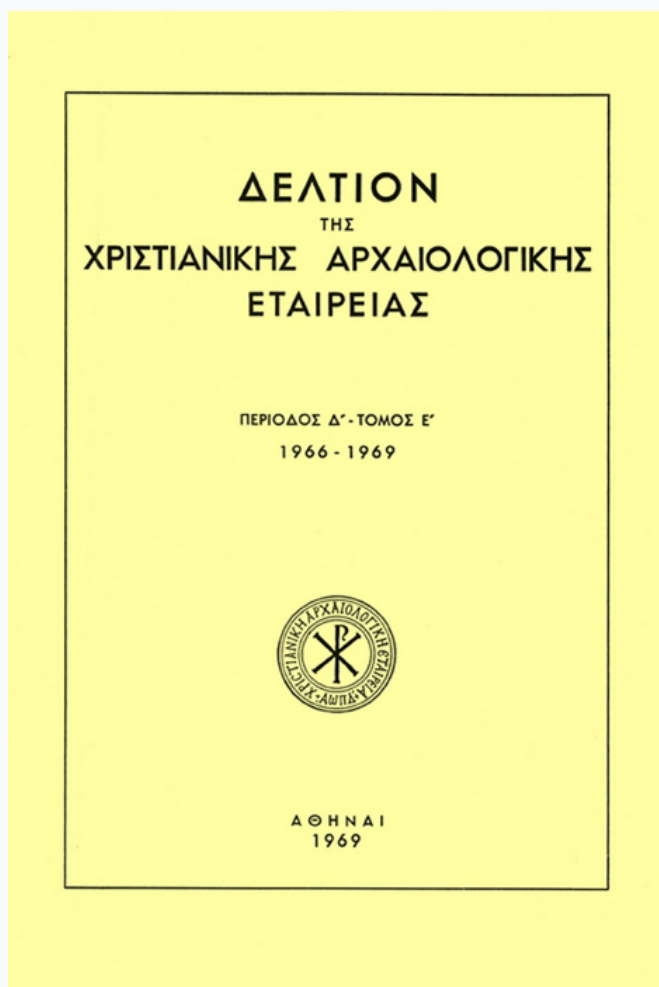

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 5 (1969)

Δελτίον ΧΑΕ 5 (1969), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Δημητρίου Ευαγγελίδη (1888-1959)

Περί την χρονολόγησιν του εν Κερκύρα ναού των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (πίν. 72-77)

Παναγιώτης Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.788](https://doi.org/10.12681/dchae.788)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π. Λ. (1969). Περί την χρονολόγησιν του εν Κερκύρα ναού των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (πίν. 72-77). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 5, 149-174. <https://doi.org/10.12681/dchae.788>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Περί την χρονολόγησιν του εν Κερκύρα ναού των
Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου (πίν. 72-77)

Παναγιώτης ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 5 (1969), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Δημητρίου Ευαγγελίδη (1888-1959) • Σελ. 149-174

ΑΘΗΝΑ 1969

ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΝ ΤΟΥ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΝΑΟΥ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΙΑΣΩΝΟΣ ΚΑΙ ΣΩΣΙΠΑΤΡΟΥ

(ΠΙΝ. 72 - 77)

Ὁ ἐπ' ὀνόματι τῶν μαθητῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἀγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου τιμώμενος ναός, ὁ σωζόμενος εἰς τὸ προάστιον Ἀνεμό-
μυλος τῆς Κερκύρας, εἴλκυσεν ἐνωρίς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν, κυρίως
λόγῳ τῶν ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς θύρας ἐγκεκολαμμένων κτιτορικῶν ἐπι-
γραφῶν. Ταύτας ἐδημοσίευσαν μετὰ πολλῶν παραναγνώσεων ὁ Μαρμορᾶς¹
καὶ ὁ Spon² τὸν 17ον αἰῶνα, ὁ Μουστοξύδης³, ὁ Kirchhoff⁴ καὶ ὁ ἀρχιμαν-
δρίτης Ἀντωνῖνος⁵ τὸν 19ον. Σχεδὸν ἀπηλλαγμένοι σφαλμάτων εἶναι αἱ
νεώτεραι ἐκδόσεις τῶν Riemann⁶, Ρωμανοῦ⁷ καὶ Παπαγεωργίου⁸.

Ἐκ τῶν παλαιότερων περιηγητῶν ἐπεσκέφθησαν τὸ μνημεῖον, πλὴν
τοῦ Spon⁹, οἱ Dapper¹⁰ καὶ Buchon¹¹. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετίαν

1. A. Marmora, *Historia di Corfù*, Venetia 1672, σ. 144 - 145.

2. Jacobi Sponii, *Miscellanea erudita antiquitatis...*, Lugduni 1685, σ. 373.
Ὁ Spon ἀπλῶς ἀντιγράφει τὸν Μαρμορᾶν. Εὐχαριστῶ θερμότατα τὴν ἐν Παρισίοις
συνάδελφον δ. Μ. Παναγιωτίδου, ἥτις ἤλεγξε τὴν παραπομπὴν ταύτην, ὥς καὶ τὰς σχε-
τικὰς πρὸς τὰ βιβλία τῶν Dapper, Monneret de Villard καὶ Freeman,
τὰ ὅποια δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω.

3. A. Mustoxidi, *Illustrazioni corciresi*, II, Milano 1814, σ. 201. Delle cose
corciresi, Corfù 1848, σ. 405 - 406.

4. CIG IV 8802. Ὁ Kirchhoff ἀντιγράφει ἀπλῶς τὴν μεταγραφὴν τοῦ Μαρμορᾶ.

5. Archimandrita Antonina, *Iz' Rumelij*, Sanktpetersburg 1886, σ. 546.

6. O. Riemann, *Recherches archéologiques sur les Iles Ioniennes*. I.-Corfou,
Paris 1879, σ. 33 - 34.

7. Ἱ. Ρωμανοῦ, "Ἅγιοι Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος καὶ οἱ ἐν Κερκύρᾳ ἀρχαιότατοι
χριστιανικοὶ ναοί, ἐφημ. Κερκύρας Φιλόπατρις, 5.5.1883. Ἀνατύπωσις: Ἱ. Ρωμανοῦ,
Ἱστορικά Ἔργα, Κέρκυρα 1959 (= Κερκυραϊκά Χρονικά, Ζ'), σ. 379 - 380.

8. Σπ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας, ἐν Κερ-
κύρᾳ 1920, σ. 188.

9. Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant fait aux années 1675 et 1676
par Jacob Spon et George Wheler, Lyon 1678, I, σ. 127.

10. O. Dapper, *Nankeurige Beschryving van Morea...*, Amsterdam 1688,
σ. 38 κέ.

11. A. Buchon, *Voyage dans l'Eubée, les Iles Ioniennes et les Cyclades en 1841*
(ἔκδ. Longnon), Paris 1911, σ. 125 - 126.

διέλαβον περί αὐτοῦ δι' ὀλίγων ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος¹², ὁ Γεώργιος Λαμπάκης¹³ καὶ ὁ Ugo Monneret de Villard¹⁴, ἐνῶ συχνὴν αὐτοῦ μνεῖαν ποιεῖται ὁ Gabriel Millet εἰς τὸ θεμελιῶδες περί ἐλλαδικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔργον του¹⁵.

Ἐκτενὴ μελέτην ἀφιέρωσεν εἰς τὸν ναὸν κλασσικὸς ἀρχαιολόγος, ὁ ἀείμνηστος Ἰωάννης Παπαδημητρίου, ὅστις, ὡς ἔφορος ἀρχαιοτήτων Κερκύρας, εἶχεν ἐπιμεληθῇ καὶ τῆς ἐπισκευῆς αὐτοῦ¹⁶. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην περιέχεται καὶ νέα ἀνάγνωσις τῶν ἐπιγραφῶν¹⁷. Ὀλίγοι εἶναι οἱ ἔκτοτε ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ὄραϊον τοῦτο μνημεῖον¹⁸.

Ὁ Παπαδημητρίου εἶχε χρονολογήσει τὸν ναὸν ἀορίστως εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, ἐπὶ τῇ βάσει ἱστορικῶν κυρίως στοιχείων¹⁹. Εἰς τὴν μικρὰν

12. Ἔ. ἀ. σ. 544 - 546. Εἰς τὸν πίνακα VIII παρέχεται καὶ λανθασμένη κάτοψις τοῦ μνημείου.

13. Γ. Λαμπάκης, Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες τῆς Κερκύρας, ΔΧΑΕ, Η', 1909, σ. 42 - 45.

14. U. Monneret de Villard, *Inedita byzantina*, *Monitore Tecnico*, N° 22, 1912, σ. 8, εἰκ. 6.

15. G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916 (ἐφεξῆς G. Millet, *L'école grecque*). Βραχείας καὶ ἀτελεῖς περιγραφὰς τοῦ μνημείου ἐδημοσίευσαν ὁ Ἰ. Ρωμανός (ἔ. ἀ. σ. 376 - 385), ἀναπτύσσων κυρίως τὰ τοῦ βίου τῶν ἁγίων καὶ τὰς μεταγενεστέρas τύχας τοῦ ναοῦ, ὁ E. A. Freeman (*Sketches from the subject and neighbourlands of Venice*, London 1881, σ. 363), ὁ F. Gregorovius (*Korfü, Eine ionische Idylle*, Leipzig 1884, σ. 61), ὁ Γ. Μαυρογιάννης (Ὁ ἐν Κερκύρᾳ βυζαντινὸς ναὸς τῶν Ἀγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου, Παναθήναια, Α', 1900 - 01, σ. 273) καὶ ὁ Σπ. Παπαγεωργίος (ἔ. ἀ. σ. 186 - 189).

16. Ἰ. Παπαδημητρίου, Ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου ἐν Κερκύρᾳ, ΑΕ 1934-35, σ. 37-56. Σχετικῶς πρὸς τὰς ἐπισκευὰς τοῦ ναοῦ βλ. καὶ ΕΕΒΣ, Θ' 1932, σ. 510.

17. Ἔ. ἀ. σ. 42.

18. Μνεῖαι παρὰ Γ. Σωτηρίου, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, ΠΧΑΕ, Β', 1933, σ. 68 καὶ Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, ἐν Ἀθήναις 1942, σ. 418. Ἀτελὴς περιγραφὴ παρὰ R. Matton, Corfou, Athènes 1960, σ. 76 καὶ εἰκ. 60. Μνεῖα ἐπισκευῶν γενομένων ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐν ΕΕΒΣ, ΚΔ', 1954, σ. 454 ἀριθ. 17 καὶ ΚΣ', 1956, σ. 439 ἀριθ. 21. Ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων Β. Κάλλιπολιτης περιγράφει τὰς πρὸ δεκαετίας γενομένας ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ περὶ τὸ μνημεῖον χώρου καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων εἰς τὸ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 209-210. Τὸν διὰ κουφικῶν γραμμάτων κεραμοπλαστικὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ μνημονεύει ὁ G. Miles, *Classification of Islamic Elements in Byzantine Architectural Ornament in Greece*, *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines*, III, Beograd 1964, σ. 283 καὶ *Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area*, D. O. Pap. 18, 1964, σ. 22, ὅπου καὶ παρέχει φωτογραφίαν τμήματος τῆς κεντρικῆς ὀψίδος.

19. Ἰ. Παπαδημητρίου. ἔ. ἀ. σ. 42, 43-44. Πάντες σχεδὸν οἱ παλαιότερον ἀσχοληθέντες μὲ τὸ μνημεῖον εἶχον χρονολογήσει αὐτὸ ὡσαύτως εἰς τὸν 12ον αἰῶνα.

ταύτην μελέτην θὰ προσπαθήσωμεν νὰ καθορίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν χρόνον κτίσεως. Ἀνάγκη πρὸς τοῦτο νὰ προτάξωμεν σύντομον περιγραφὴν τοῦ μνημείου, συμπληροῦντες εἰς ὠρισμένα σημεῖα τὴν τοῦ μακαρίτου Παπαδημητρίου.

Ὁ ναός, ἔχων ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον μήκους 16.30 καὶ πλάτους 12.20 μ., διαιρεῖται εἰς νάρθηκα ἐσωτερικῶν διαστάσεων 11.55 × 3.12 μ. καὶ εἰς κυρίως ναὸν περίπου τετράγωνον, μήκους 10.90 καὶ πλάτους 12.05 μ. ἐσωτερικῶς, ἄνευ τῶν κογχῶν τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 1 - 3, πίν. 72 - 74).

Ὁ κυρίως ναὸς ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν δικιονίων σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων, ὅπου ὁ τρούλλος, ὑψούμενος ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως δύο καμαρῶν, στηρίζεται μέσῳ τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν τοίχων, οἵτινες χωρίζουν τὸ Ἱερὸν Βῆμα ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ, πρὸς δυσμὰς δ' ἐπὶ δύο ἐλευθέρων στηριγμάτων, τὰ ὅποια εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι μονόλιθοι μαρμαρινοὶ κίονες²⁰. Πρὸς τοὺς δύο τούτους κίονας ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ δύο παραστάδες. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα εἶναι ἐπιμήκη καὶ καλύπτονται διὰ κατὰ μήκος καμαρῶν. Πρὸς ἀνατολὰς προβάλλουν τρεῖς κόγχαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι ἐξωτερικῶς τρίπλευρος, αἱ δὲ τῶν παραβημάτων ἡμικυκλικαί.

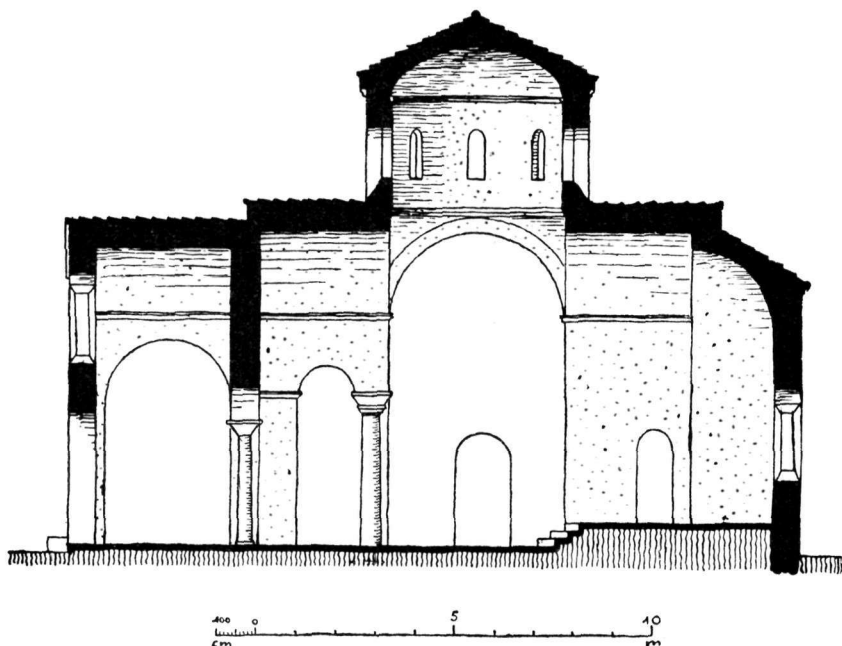
Ἡ σφενδόνη τοῦ τρούλλου εἶναι ὀκτάπλευρος, παρουσιάζει δὲ τὴν ιδιοτυπίαν ὅτι εἰς τὰς γωνίας σχηματίζονται ἔσοχαί, ὅπου εἶναι ἐνδομημένοι κιονίσκοι (πίν. 75α). Τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ τρούλλου εἶναι μετασκευὴ τοῦ 17ου πιθανῶς αἰῶνος²¹. Εἰς τὴν αὐτὴν πιθανώτατα ἐποχὴν ἀνάγονται, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς διαφόρου τοιχοποιίας, ὀλόκληρος ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ μνημείου καὶ τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ, ἐξαιρέσει τοῦ βορείου. Συγχρόνως εἶχον ὑποστῇ μετασκευὴν αἱ στέγαι τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ βορείου σκέλους τοῦ σταυροῦ, μειωθείσης τῆς κλίσεως αὐτῶν.

Ὁ νάρθηξ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸν κυρίως ναόν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἔλλειψις ἄρμου εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ βορείου τοίχου. Καλύπτεται διὰ καμάρας, διακοπτομένης κατὰ τὸ κέντρον ἐγκαρσίως ὑπὸ ἐτέρας, παραλλήλου πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ καὶ ὑπερυψωμένης, χαμηλοτέρας ὅμως ἀπὸ τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ. Ἡ στέγη τοῦ μέσου τμήματος εἶναι δικλινής, αἱ τῶν πλαγιῶν μονοκλινεῖς μὲ κλίσιν πρὸς δυσμὰς²².

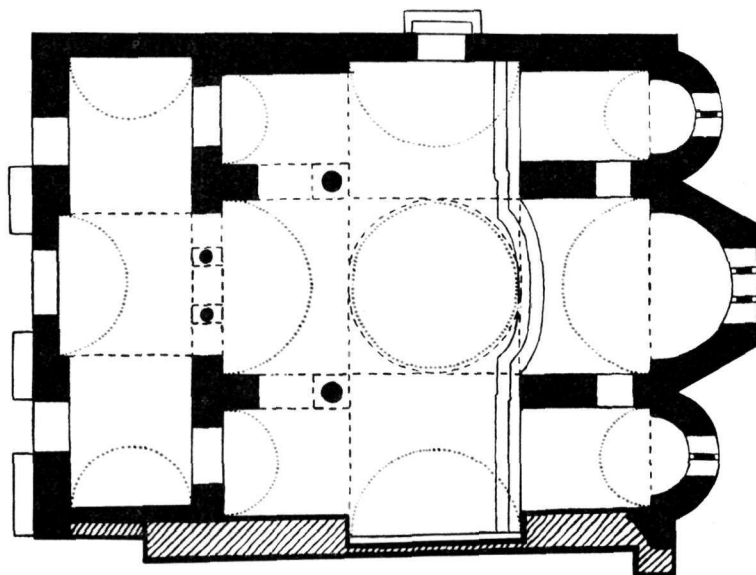
20. Περὶ δικιονίων ναῶν βλ. G. Mille t, *L'école grecque*, σ. 55-58. Ἄ. Ὁ ρ λ ά ν - δ ο υ, Ἡ Ἀγία Τριάς τοῦ Κριεζώτη, ABME, Ε', 1939-40, σ. 5-9. Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Πετράκη Ἀθηνῶν, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Β', 1960-61, σ. 123-124.

21. Ἰ. Πα πα δ η μ η τ ρ ί ο υ, ἔ. ἁ. σ. 53.

22. Σχετικῶς πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον καλύψεως τοῦ νάρθηκος βλ. Ἄ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, Ἀγνωστος βυζαντινὸς ναὸς τῆς Λακωνίας, Ἑλληνικά 15, 1957, σ. 92. Ν. Μ ο υ τ σ ο -

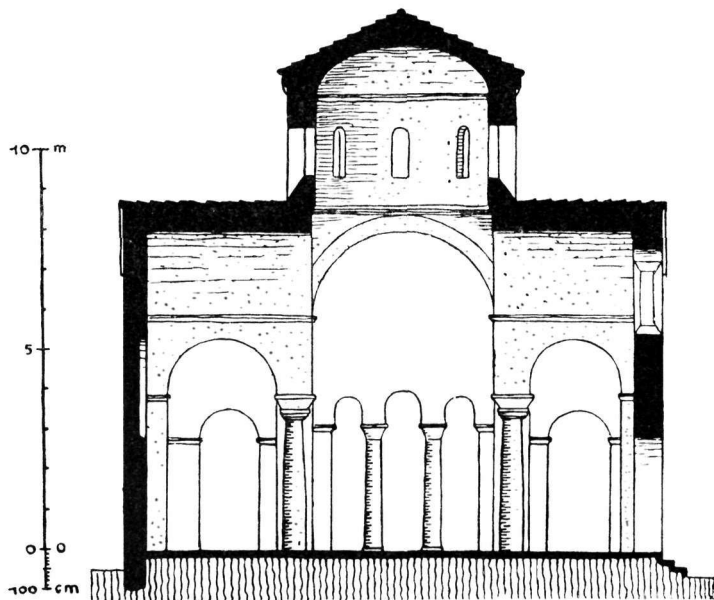

Εικ. 1. Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Τομή κατὰ μήκος (Schleif παρά Παπαδημητρίου).

Εικ. 2. Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Κάτοψις (Schleif παρά Παπαδημητρίου).

Τὸ τμήμα τοῦ βορείου τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν κεραίαν τοῦ σταυροῦ, ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοίχος τοῦ νάρθηκος καὶ τὸ ὑπὸ τὴν κεντρικὴν καμάραν τμήμα τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου κατεσκευάσθησαν μὲ μικρότερον πάχος (0.68 μ. ἔναντι 0.96 μ. τῶν λοιπῶν τοίχων), διότι δὲν δέχονται ὠθήσεις ἀλλ' ἐκτελοῦν χρέη τυμπάνων.

Εἰκ. 3. Κέρκυρα. Ναὸς Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Τομή κατὰ πλάτος (Schleif παρὰ Παπαδημητρίου).

Ἡ μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ ἐπικοινωνία διεξάγεται πρὸς μὲν τὸν κεντρικὸν χώρον διὰ τριβήλου, πρὸς δὲ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα διὰ τοξωτῶν ἀνοιγμάτων.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ διατρυπῶνται ὑπὸ πολλῶν θυρῶν καὶ παραθύρων. Τρεῖς τοξωταὶ θύραι ἀνοίγονται εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος καὶ ἑτέρα εἰς τὸ τύμπανον τῆς βορείας κεραίας τοῦ σταυροῦ· πᾶρις αὐτῆς θύρα θὰ ὑπῆρχε πιθανώτατα εἰς τὴν νοτίαν πλευράν. Τὸ μνημεῖον φωτίζεται ἀπλῆτως ὑπὸ πολλῶν καὶ εὐρέων παραθύρων. Ἀνὰ ἓν μονόλοβον ἀνοίγεται εἰς ἐκάστην πλευράν τοῦ τρούλλου, τρίλοβον εἰς τὴν κεντρικὴν

π ο ὕ λ ο υ, Ὁ Ταξιάρχης τῶν Καλυβίων παρὰ τὴν Κάρυστον, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Η', 1961, σ. 209. Γ. Δ η μ η τ ρ ο κ ἄ λ λ η, Ἡ καταγωγή τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν, Χαριστήριον εἰς Ἀ.Κ. Ὁρλάνδον, Β', Ἀθῆναι 1966, σ. 199.

ἀψίδα, δίλοβα εἰς τὰς ἀψίδας τῶν παραβημάτων. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν ὑπάρχει ἐν δίλοβον παράθυρον ὑπὸ τὸ ἀέτωμα τῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ καὶ ἐν μονόλοβον εἰς τὸν νάρθηκα· ἀνάλογα ἀνοίγματα θὰ ἔφερε πιθανῶς ἡ νοτία πλευρά²³. Εἰς τὴν πρόσοψιν τέλος ἀνοίγεται δίλοβον παράθυρον εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος τοῦ νάρθηκος.

Τὰ κατώτερα μέρη τοῦ ναοῦ, μέχρι τῆς γεννήσεως τῶν τόξων τῶν θυρῶν εἰς τὴν πρόσοψιν, μέχρι σχεδὸν τῆς στέγης τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ μέχρι τῆς γενέσεως τῶν τόξων τῶν παραθύρων εἰς τὰς ἀψίδας, εἶναι ἐκτισμένα διὰ μεγάλων ὀρθογωνισμένων πωρολίθων, εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια, οἱ ὅποιοι δὲν σχηματίζουν κανονικοὺς δόμους (πίν. 72 - 74, 76). Μερικὰ μέλη δὲν ἔχουν κἄν ἀπολαξευθῇ· παρὰ τὴν βορείαν θύραν π.χ. εἶναι ἐντοιχισμένον τρίγλυφον. Εἰς τοὺς ἄρμους ἄλλοτε μὲν δὲν παρεμβάλλονται πλίνθοι, ἄλλοτε δὲ παρεντίθεται μία πλίνθος ἢ, σπανιώτερον, ὀριζοντίως ἐστοιβαγμένα τεμάχια.

Τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ μνημείου παρουσιάζουν πλινθοπερίβλητον τοιχοποιίαν κάπως ἀμελῆ, ἐκ πωρολίθων ὅχι ἀπολύτως ὀρθογωνισμένων. Ἀπλαῖ σειραὶ πλίνθων χωρίζουν τοὺς δόμους, πλὴν τῆς κεντρικῆς ἀψίδος, ὅπου αἱ σειραὶ εἶναι διπλαῖ (πίν. 76 - 77a). Εἰς τοὺς καθέτους ἄρμους παρεμβάλλονται εἴτε κουφικὰ γράμματα (εἰκ. 5. 1-14), εἴτε καθέτως καὶ ὀριζοντίως, ἢ διαγωνίως τοποθετημέναι πλίνθοι (εἰκ. 5. 15-17), εἴτε ἀνὰ μία κατακόρυφος πλίνθος. Συγκεκριμένως εἰς τοὺς καθέτους ἄρμους τῆς κεντρικῆς ἀψίδος καὶ τοῦ τρούλλου ὑπάρχουν μόνον κουφικὰ (πίν. 73 - 75a, 76 - 77a). εἰς τὰς ἀψίδας τῶν παραβημάτων χρησιμοποιοῦνται ἀπλαῖ πλίνθοι, ἐνίοτε μάλιστα τὸ πλινθοπερίβλητον σύστημα δὲν εἶναι ἀπολύτως κανονικόν (πίν. 73 - 74)· εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ τὰ ὑπεράνω τῶν σφαιρικῶν τριγώνων διαμορφούμενα ἡμιπρίσματα παρεμβάλλονται εἴτε πλίνθοι, εἴτε κουφικὰ γράμματα (πίν. 73, 75 β)· εἰς τὴν πρόσοψιν τέλος παρεντίθενται εἴτε ἀπλαῖ πλίνθοι, εἴτε πλίνθοι τοποθετημέναι ὀριζοντίως καὶ καθέτως (πίν. 72).

Εἰς τὰς ἀψίδας καὶ τὸν βόρειον τοῖχον τὴν θέσιν τῶν δόμων καταλαμβάνουν κατὰ τόπους ζωφόροι ψευδοκουφικῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων τοποθετημένων ἐντὸς τοῦ κονιάματος. Δύο τοιαῦται ζωφόροι ὑπάρχουν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψίδα — ὑπὸ τὴν στέγην καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς γενέσεως τῶν τόξων τοῦ παραθύρου — καὶ ἀνὰ μία ὑπὸ τὰς στέγας τῆς ἀψίδος τῆς προθέσεως καὶ τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων τῆς βορείας πλευρᾶς (εἰκ. 4, πίν. 73 - 74, 76 - 77a).

23. Εἰς τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα εἶχον ἀνοιγῇ μεταγενεστέρως ὀρθογώνια παράθυρα, τειχισθέντα κατὰ τὰς πρὸ τριακονταπενταετίας ἐπισκευάς.

Αὗται, ἐξαιρουμένης τῆς ζωφόρου τῆς βορείας ἀψίδος, πλαισιούνται ἄνω καὶ κάτω ὑπὸ ὀδοντωτῶν ταινιῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι τὰς ἀπομονώνουν καὶ τὰς ἐξαίρουν. Τοιαῦται ταινίαι πλαισιοῦν καὶ τὰς μεταξὺ τῶν θυρῶν τῆς προσόψεως ἐντοιχισμένας κτιτορικὰς ἐπιγραφάς (πίν. 72), περιβάλλουν τὰ τοξωτὰ πλαίσια πάντων τῶν ἀνοιγμάτων, προεκτεινόμεναι ὀριζοντίως, καὶ σχηματίζουν γεῖσα ὑπὸ τὰς στέγας, ὅπου βεβαίως αὗται εἶναι αἱ ἀρχικαί.

Ὁ γλυπτὸς διάκοσμος εἶναι πολὺ περιορισμένος. Οἱ στερούμενοι κιονοκράνων διαχωριστικοὶ πεσσίσκοι τῶν παραθύρων οὐδεμίαν γλυφὴν φέρουν. Αἱ βάσεις καὶ τὰ ἐπιθήματά των εἶναι κολουροπυραμιδοειδῆ. Ἐκ τούτων μόνον τὰ τοῦ τριλόβου παραθύρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος κοσμοῦνται ἐξωτερικῶς μὲν ὑπὸ ἐξακτίνων ἀστέρων ἐγγεγραμμένων ἐντὸς κύκλων, ἐσωτερικῶς δ' ὑπὸ φυλλοφόρων σταυρῶν. Εἰδικῶς εἰς τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς προσόψεως ἀντὶ πεσσίσκου ὑπάρχει ἀμφικιονίσκος μὲ ραβδώσεις, εἰλημμένους ἀπὸ ἀρχαιότερον κτίσμα.

Ἀπὸ τὸ παλαιὸν τέμπλον σώζονται μόνον δύο τμήματα θωρακίου καὶ ἐπιστυλίου ²⁴.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ Παπαδημητρίου ²⁵, αἱ ἐπιγραφαὶ ἀνάγονται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐποχὴν κτίσεως τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάγνωσιν, αὗται ἔχουν ὡς ἑξῆς :

Α' Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ :

† Ὁ φωτολαμπῆς καὶ περίβλεπτος δόμος
τῶν σοφωτάτῳ(ν) | καὶ θεῶν ἀποστόλων,
ὁ πρὶν ἄκοσμος ἐν σμικρότητι πέλων,
νῆν περικαλλῆς καὶ περίδοξος ὤφθη·

5 καὶ γὰρ Στέφανος ὁ κλινὸς | θυηπόλος
τοῦτον κατεκόσμησεν εὐσεβοφρόνως
εἰς λύτρον αὐτοῦ |⁵ ψυχ[ικῶν ὁ]φλειμάτ[ων]
..... ουκε.. μνήμην ἀνεπίλιστα
κ(αὶ) βίου | κλέως.

Β' Ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ :

† Μνημοσύνης τόδ' ἔτευξεν ὑπὲρ [ἱ]ερῆς σοφῶν
ἔργον Στέφανος θυειπόλος ἀμπλ[ακημάτων] ψυχῆς
ποικιλομόρφον τῶν ἁγίων κλινὸν [ἀποστόλ]λ[ων ἐπὶ] Θεο-
φάνους προέδρου ἐς εὐρέα ἡμα[τα] μνήμης.

24. Ἱ. Παπαδημητρίου, ἔ. ἀ. σ. 50-51.

25. Αὐτόθι σ. 43.

Σημειώνω κατωτέρω τὰς διαφορὰς ἀναγνώσεις, παραλείπων τὰς πρό τοῦ Riemann, αἵτινες βρίθουν σφαλμάτων.

Α'. Στίχ. 3. Riemann: ἐνε (sic) μικρότητι.

Στίχ. 4. Riemann, Ρωμανός, Παπαγεώργιος, Παπαδημητρίου: νῦν.

Στίχ. 5. Riemann, Ρωμανός, Παπαγεώργιος, Παπαδημητρίου: κάλλει. Ρωμανός, Παπαγεώργιος, Παπαδημητρίου: κλεινός.

Στίχ. 7. Riemann: εἰς λύτρον ψ[υ]χικ[ῶν] ὁ[φ]λ[ε]ῖ[ν] μ[ά]τ[ω]ν. αὐτοῦ.

Στίχ. 8. Riemann: μνήμην ἀνεπίλ[ι]τ[ον]. Ρωμανός, Παπαγεώργιος: μνήμην τε ἀνεπίλειπτον. Παπαδημητρίου: μνήμην ἀνεπίλειπτον.

Στίχ. 9. Riemann: βρ[ο]τ[ο]ΙΟΙC? Ρωμανός, Παπαγεώργιος: βρ[ο]τ[ο]ν. Παπαδημητρίου: βρ[ο]τοῖς[.]

Β'. Στίχ. 1. Riemann: τόδε τεῦξεν ΥΠΕΡΤΕΡ. σοφόν. Ρωμανός, Παπαγεώργιος: τόδε τεῦξεν ὑπ[ὲρ] Χριστῷ σωτῆρι[·]. Παπαδημητρίου: τόδε τεῦξεν ΥΠΕΡ. ΙCΡΗC σοφόν.

Στίχ. 2. Ρωμανός: θυηπόλος. Riemann: ἀμπλακ[η]μάτων[·]. ψυχῆς. Παπαγεώργιος: ἀμπλακ[η]μάτων εἰς λύσιν[·] ψυχῆς.

Στίχ. 3. Riemann: ΚΑΙΝΟ.ΩΝ? Ρωμανός, Παπαδημητρίου: τῶν ἁγίων [ἀποστόλων]. Παπαγεώργιος: ἁγίων [ἀποστόλων].

Μετὰ τὴν σύντομον ταύτην περιγραφὴν θὰ ἐπιχειρήσωμεν συγκρίσεις πρὸς ἕτερα μνημεῖα τῆς ἐλλαδικῆς σχολῆς ²⁶.

26. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τῶν μεσοβυζαντινῶν ἐλλαδικῶν ναῶν, δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐνθὶ διὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 11ου καὶ τὸν 12ον αἰ. διαθέτομεν τρία ἀκριβῶς καὶ τρία κατὰ προσέγγισιν χρονολογημένα μνημεῖα (Ἅγιοι Θεόδωροι Ἀθηνῶν: περὶ τὸ 1070· Ἅγιοι Θεόδωροι Βάμβακα Μάνης: 1075· Δαφνί: περὶ τὸ 1080· Ὅσιος Μελέτιος: περὶ τὸ 1100· Ἁγία Μονὴ Ναυπλίου: 1143-1149· Ταξιάρχης Μεσαριᾶς Ἀνδρου: 1158), τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ὑπολοίπων ἀπὸ τὸν κ. Η. Μ e g a w (The Chronology of some Middle-Byzantine Churches, BSA 32, 1931-32, σ. 91-99, 129· ἐφεξῆς Η. Μ e g a w, Chronology· εἰς τὴν μελέτην ταύτην δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι Βάμβακα, ὁ Ὅσιος Μελέτιος καὶ ὁ ἀδημοσίεutos τότε Ταξιάρχης Μεσαριᾶς), ἡ χρονολογία τῶν πρῶιμων ἐλλαδικῶν ναῶν εἶναι ὁλως ἄσαφής. Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Μ e g a w προταθεῖσα (καθολικὸν Ὅσιον Λουκᾶ καὶ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Ἀθηνῶν: α' τέταρτον 11ου αἰ., Παναγία Ὁσίου Λουκᾶ, Σωτήρα Λυκοδήμου: β' τέταρτον 11ου αἰ.) εἶχε γίνεи γενικῶς ἀποδεκτὴ, μέχρι τῆς προσφάτως ὑπὸ τοῦ Ε. Στίκα γενομένης διαπιστώσεως, ὅτι ἡ Θεοτόκος τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ καθολικοῦ (Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1964, σ. 165-169· πρβλ. Χ. Μ π ο ὑ ρ α, Βυζαντινὰ σταυροθόλια μὲ νευρώσεις, Ἀθῆναι 1965, σ. 6-9, ὅπου ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοποθετεῖται εἰς τὴν πρῶτην δεκαετίαν τοῦ 11ου αἰ.). Σήμερον τὰ μόνα θετικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔχομεν εἶναι ὅτι:

α') Ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἀνηγέρθη πρὸ τοῦ καθολικοῦ, δὲν δύναται δὲ νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ 955, ὅτε ἐπερατώθη ὁ πρῶτος ναὸς τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Βαρβάρας (Γ. Κ ρ έ μ ο υ, Φωκικά, Β', ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 33-38).

β') Ὁ ψηφιδωτὸς διάκοσμος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς εἶναι μεταγενέστερος τῶν περὶ τὸ 1000 χρόνων, ἐφ' ὅσον εἰκονίζεται ὁ μετὰ τὸ 997 θανὼν ὁσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε (E. D i e z - O. D e m u s, Byzantine Mosaics in Greece; Daphni and Hosios Loukas, Cambridge, Mass., 1931, σ. 108). Τὸ γεγονός ὅτι δὲν εἰκονίζεται ὁ περὶ τὸ 1100 ἀποβιώσας

Αί τυπολογικαί συσχετίσεις δὲν παρέχουν συνήθως ἀσφαλῆ χρονολογικά κριτήρια· πολὺ ἀσφαλεστέρα εἶναι, ὡς ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ, ἡ ἐπὶ τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς μορφολογίας στηριζομένη χρονολόγησις²⁷. Παρὰ ταῦτα θὰ προτάξωμεν μερικὰς τυπολογικὰς παρατηρήσεις, μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν μορφῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων δεόν νὰ βασισθῇ κυρίως ἡ χρονολόγησις, θ' ἀξιολογήσωμεν τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ τὰ ὀλίγα κατάλοιπα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου. Δὲν θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸν γλυπτὸν διάκοσμον, τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα λείψανα διεσώθησαν, διότι αἱ περὶ μεσοβυζαντινῆς ἐλλαδικῆς γλυπτικῆς γνώσεις μας εἶναι ἀρκετὰ περιορισμέναι, μὴ ἐπιτρέπουσαι χρονολόγησιν κατὰ προσέγγισιν τετάρτου αἰῶνος, ὡς συμβαίνει μὲ τὴν ἐλλαδικὴν ἀρχιτεκτονικὴν.

Οἱ δικιόνιοι σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένοι ναοί, τῶν ὁποίων ἡ κάτοψις πλησιάζει πρὸς τετράγωνον, εἶναι κατὰ κανόνα ἀρχαιότεροι ἀπὸ τοὺς παρουσιάζοντας ἐπιμήκεις ἀναλογίας²⁸. Ὁ κατωτέρω ὅμως πίναξ τῶν σχέσεων μήκους πρὸς πλάτος τοῦ κυρίως ναοῦ (ἐξαιρουμένων τῶν ἀψίδων) μερικῶν μνημείων τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν Ἅγιον Ἰάσωνα καὶ Σωσίπατρον

ὁσious Μελέτιος δὲν σημαίνει ἀναγκαστικῶς ὅτι τὰ ψηφιδωτὰ ἐξετελέσθησαν πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης, δεδομένου ὅτι παραλείπονται καὶ ἄλλοι δημοφιλεῖς ἐλλαδικοὶ ἅγιοι τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου, ὡς ὁ ἅγιος Πέτρος Ἄργους (852-922).

γ') Ἡ Σωτήρα Λυκοδήμου ἀνηγέρθη πρὸ τοῦ 1044. Ἡ χρονολογία αὕτη ἀνεγράφετο εἰς ἀκιδογράφημα σχετικὸν πρὸς τὸν θάνατον τοῦ κτίτορος (H. M e g a w, ἔ. ἀ. σ. 95-96).

Τὴν χρονολόγησιν τῶν ναῶν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ θὰ καθορίσουν ἀσφαλῶς ἀκριβέστερον αἱ ἐξαγγελθεῖσαι μελέται περὶ τῆς εἰς τὸ καθολικὸν ἀποκαλυφθείσης παραστάσεως τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ (Ἔργον 1964, σ. 169) καὶ περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς κρύπτης, τῶν παρεκκλησιῶν τοῦ καθολικοῦ, καὶ τοῦ διακονικοῦ τῆς Παναγίας (M. X α τ ζ η δ ἁ κ η, Βυζαντινὰ Μνημεῖα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, Ἀθήνα 1956, σ. 26). Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου ἐλπίζεται ὅτι θὰ διευκρινηθῇ, ἂν δύναται οὗτος νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκοδομὴ ἤρχισε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος, ζῶντος ἔτι τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, καὶ ἐπερατώθη δύο ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του, ἥτοι τὸ 955, ἢ πρὸς τὸ ἱερὸν εὐκτήριον ἐν σταυρικῷ τῷ σχήματι, τὸ ὁποῖον ἀνηγέρθη ἐν συνεχείᾳ, κατὰ τὰ ἐξηκοστὰ πιθανώτατα ἔτη τοῦ 10ου αἰῶνος (Γ. Κ ρ έ μ ο ς, ἔ. ἀ.). Ἐν ἀναμονῇ τῶν ἀνωτέρω δημοσιεύσεων, δεχόμεθα ὅτι κατὰ μὲν τὸ β' ἡμισυ τοῦ 10ου αἰ. ἀνηγέρθησαν ἡ Θεοτόκος τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Σολάκη, ὅπου, ὡς καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, γίνεται μεγάλῃ χρήσις κουφικῶν γραμμάτων καὶ ὀδοντωτῶν ταινιῶν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πολυλόβων παραθύρων ἔχουν τοὺς λοβοὺς ἰσοῦψεις καὶ ἐλευθέρους, κατὰ δὲ τὸ α' τέταρτον τοῦ 11ου αἰ. ἡ Σωτήρα τοῦ Λυκοδήμου καὶ τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἐνθα παρατηρεῖται φειδῶ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν κουφικῶν καὶ ὀδοντωτῶν ταινιῶν καὶ οἱ λοβοὶ τῶν περισσοτέρων διλόβων καὶ τριλόβων παραθύρων περιβάλλονται ὑπὸ τόξου.

27. H. M e g a w, Chronology, σ. 100.

28. Ἀ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς, ABME, H', 1955-56, σ. 49.

τύπου, δεικνύει ότι τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀσφαλὲς χρονολογικὸν τεκμήριον.

Σωτήρ Γαρδενίτσας Μάνης (α' ἡμισυ 11ου αἰ.) ²⁹	0.85
Ἁγ. Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος Κερκύρας	0.925
Κοίμησις Μεσαθουρίου Ἀνδρου (τέλος 12ου - 13ος αἰ.) ³⁰	0.94
Ἁγ. Θεόδωρος Βάμβακα Μάνης (1075) ³¹	1.00
Ἁγ. Σέργιος καὶ Βάκχος Κίττας Μάνης (β' ἡμισυ 12ου αἰ.) ³²	1.00
Σωτήρ Ἀμφίσσης (α' τέταρτον 12ου αἰ.) ³³	1.01
Ἀϊ-Στράτηγος Μπουλαριῶν Μάνης (α' ἡμισυ 11ου αἰ.) ³⁴	1.04
Ὁμορφη Ἐκκλησιὰ Γαλατσίου (β' ἡμισυ 12ου αἰ.) ³⁵	1.05
Καθολικὴ Γαστούνης (δ' τέταρτον 12ου αἰ.) ³⁶	1.055
Ἁγ. Νικόλαος τῆς Ροδιάς Ἁρτης (13ος αἰ.) ³⁷	1.09
Ἁγιος Ἰωάννης Λιγουριοῦ (τέλος 11ου αἰ.) ³⁸	1.16
Ταξιάρχης Μεσαριάς Ἀνδρου (1158) ³⁹	1.17

Ἐξ ἴσου ἐπισηφαλὲς χρονολογικὸν τεκμήριον ἀποτελοῦν αἱ ἀναλογίαι τῆς τομῆς κατὰ πλάτος, ἥτοι ὁ λόγος τοῦ ὕψους ἀφ' ἐνὸς τῆς κλειδὸς τῆς ἐγκαρσίας καμάρας τοῦ σταυροῦ καὶ ἀφ' ἐτέρου τῆς ἀρμονίας τοῦ τρούλου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος. Εἰς τὸν πίνακα συσχέτισεως τῶν ἀναλογιῶν τούτων εἰς δωδεκάδα μνημείων, τὸν ὅποιον παρέσχευεν ὁ καθ. Ν. Μουτσόπουλος⁴⁰, τὰς πλέον βαρείας ἀναλογίας παρουσιάζει ἡ Σωτήρα τοῦ Κορωπίου, ἀναγομένη εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 10ου αἰ., καὶ τὰς ραδινωτέρας ἡ Παναγία Χαλκέων, ἀνεγερθεῖσα τὸ 1028, ἐνῶ ἐνδιαμέσως τοποθετοῦνται ἀρκετὰ μνημεῖα τοῦ 12ου αἰῶνος. Ὁ Ἁγιος Γερμανὸς τῆς Πρέσπας, χρονολογούμενος εἰς τὸ 1006, καὶ ἡ κατὰ 140 ἔτη νεωτέρα Ἀγία Μονὴ τοῦ Ναυπλίου (1043 - 49) παρουσιάζουν τὰς αὐτὰς περίπου ἀναλογίας. Παρατηρητέον πάντως, ὅτι αἱ ἀναλογίαι τοῦ κερκυραϊκοῦ ναοῦ εἶναι

29. R. Traquair, *The Churches of Western Mani*, BSA 15, 1908 - 09, πίν. XI.
H. Megaw, *Byzantine Architecture in Mani*, BSA 33, 1932 - 33, σ. 162.

30. Ἀ. Ὁρλάνδος, ἔ. ἀ. σ. 51, 53.

31. H. Megaw, ἔ. ἀ. σ. 140, εἰκ. 1.

32. R. Traquair, ἔ. ἀ. πίν. XI. H. Megaw, ἔ. ἀ.

33. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Α', 1935, σ. 183, 196.

34. R. Traquair, ἔ. ἀ., πίν. XI. H. Megaw, ἔ. ἀ.

35. Ἀ. Ὁρλάνδος, EMME, σ. 135. H. Megaw, *Chronology*, σ. 129.

36. G. Millet, *École grecque*, σ. 302, εἰκ. 141. H. Megaw, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Δ', σ. 147, 153.

37. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Β', 1936, σ. 132 εἰκ. 2, 147.

38. G. Millet, *École grecque*, σ. 301, εἰκ. 139.

39. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Η', 1955 - 56, σ. 9 εἰκ. 2.

40. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Ὁ Ταξιάρχης τῶν Καλυβίων παρὰ τὴν Κάρυστον, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Η', 1961, σ. 247 εἰκ. 28.

αί χαμηλότεραι πασών (λόγος πλάτους πρὸς ὕψος κλειδὸς καμάρας σταυροῦ : 5.85 ἔναντι 6 τῆς Σωτήρας Κορωπίου· λόγος πλάτους πρὸς ἁρμονίαν τροῦλλου : περ. 8.70 ἔναντι 9.10 εἰς τὸ Κορωπί).

Ἡ μείωσις τοῦ πάχους τῶν ἐκτελούντων χρήε τυμπάνων τοίχων συναντᾶται εἰς ναοὺς τοῦ 11ου μᾶλλον ἢ τοῦ 12ου αἰῶνος⁴¹. Ὑπάρχουν πάντως παραδείγματα ναῶν τοῦ 11ου αἰ. ὅπου αὕτη δὲν ἀπαντᾷ (π.χ. Παναγία Στεῖρη Κορινθίας), καὶ τοῦ 12ου αἰ. ὅπου ἀντιθέτως ὑπάρχει (Ὁμορφη Ἐκκλησιὰ Γαλατσίου).

Ἡ κάλυψις τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων διὰ κατὰ μῆκος καμαρῶν δὲν ἀποτελεῖ, νομίζομεν, ἀσφαλῆ χρονολογικὴν ἔνδειξιν⁴². Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς παραστάδας τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ⁴³.

Κεντρικὴν ἀψίδα τρίπλευρον καὶ πλαγίας ἡμικυκλικὰς συναντῶμεν εἰς ὀλίγα μνημεῖα, ἄσχετα κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς ἄλληλα : τὸν 8ον αἰ. εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης, τὸν 9ον εἰς τὸ καθολικὸν τῆς παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην μονῆς Περιστερῶν, τὸν 11ον εἰς τὴν Παναγίαν Χαλκέων καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου εἰς τὸ καθολικὸν καὶ δύο παραλαύρια τῆς Μονῆς Ὁσίου Μελετίου⁴⁴. Ἡ διάταξις αὕτη ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς δύο ἀδημοσίευτα μνημεῖα : τὴν εἰς Φωτικὴν (σημερινὸν Λιμπόνι Παραμυθιάς) ἡρειπωμένην Ἀγίαν Φωτεινὴν τοῦ Βαλσαμάρη, ἀναγομένην μᾶλλον εἰς τὴν πρώτην χιλιετηρίδα⁴⁵, καὶ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησιάν τῆς Παραμυθιάς⁴⁶.

Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἐλλαδικῆς σχολῆς ἐπικρατεῖ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 10ου αἰ. ἡ τρίπλευρος ἀψίς. Ἡμικυκλικὰς ἀψίδας συναντῶμεν, κατὰ παλαιοχριστιανικὴν παράδοσιν, εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς πρὸ τῶν μέσων τοῦ 10ου αἰῶνος ναοὺς, ἀπαντοῦν ὅμως καὶ εἰς ἄρκετὰ μνημεῖα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος καὶ δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσουν ἀσφαλὲς χρονολογικὸν τεκμήριον⁴⁷.

41. Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, ABME, H', 1955 - 56, σ. 45. Ἡ ἔλλειψις τοιαύτης μειώσεως εἰς τοὺς πρώιμους δικιονίους ναοὺς τῆς Μάνης, ὡς ὁ Ἀϊ-Στράτηγος Μπουλαριῶν, ὁ Σωτὴρ Γαρδενίσης ἢ οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι Βάμβακα, ἀποτελεῖ τοπικὸν φαινόμενον.

42. Αὕτη ἀπαντᾷ εἰς μνημεῖα τοῦ 11ου (Ἀϊ-Στράτηγος Μπουλαριῶν, Σωτὴρ Γαρδενίσης, Ἅγιοι Θεόδωροι Βάμβακα κ.ἄ.), τοῦ 12ου (Καθολικὴ Γαστούνης) καὶ τοῦ 13ου αἰῶνος (Ἅγιος Νικόλαος Ροδιάς Ἀρτης).

43. Παραστάδες ἀπαντοῦν εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον δικιονίων ναῶν τοῦ 11ου (Ταξιάρχης Μελίδας Ἀνδρου, Ἀσώματοι Θησείου, Καισαριανὴ) ἀλλὰ καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος (Σωτὴρ Ἀμφίσσης, Ταξιάρχης Μεσαριάς Ἀνδρου, Ὁμορφη Ἐκκλησιὰ Γαλατσίου).

44. C h. D e l v o y e, Études d'architecture paléochrétienne et byzantine, II. L'abside, Byzantion 32, 1962, σ. 537, σημ. 2.

45. Τὴν σχετικὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον κ. Εὐθ. Τσιγαρίδαν, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

46. D. P a l l a s, R b K, II, στ. 292, εἰκ. 38.

47. Σχετικὰ παραδείγματα ἀπριθμεῖ ὁ καθ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο ς, Ἀγνώστος βυ-

Τὸ μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ τρίβηλον ἐνθυμίζει ἀνάλογον διάταξιν εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος⁴⁸. Ἐπιβίωσιν του συναντῶμεν εἰς ναοὺς τοῦ 10ου καὶ τοῦ 11ου αἰῶνος (Ἁγίον Νίκωνα Σπάρτης, Μεταμόρφωσιν Κορωπίου, βασιλικὰς Καλαμπάκας καὶ Σερβίων) καὶ εἰς τινα μεταγενέστερα, ἀλλ' ἥσσανος σημασίας, μνημεῖα⁴⁹.

Ἐκ τῶν προηγηθεῖσων συσχετίσεων προκύπτει ὅτι, χωρὶς ν' ἀποκλείεται χρονολόγησις τοῦ κερκυραϊκοῦ ναοῦ εἰς τὸν 12ον αἰ., μεγαλύτεραι ὁμοιότητες παρατηροῦνται πρὸς πρῶιμα μεσοβυζαντινὰ μνημεῖα.

Ἀσφαλέστερα ἀπὸ τὰ τυπολογικὰ εἶναι, ὡς ἤδη ἐτονίσθη, τὰ τεχνικὰ καὶ μορφολογικὰ τεκμήρια, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων καὶ μεταβαίνομεν.

Τὰ κατώτερα μέρη τοῦ ναοῦ εἶναι ὠκοδομημένα, ὡς ἤδη ἐλέχθη, διὰ μεγάλων λίθων τοποθετημένων ἀκανονίστως, καὶ προερχομένων ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια (πίν. 72 - 74, 76). Ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ ὕλικου χρήσις γίνεται εἰς

ζαντινὸς ναὸς τῆς Λακωνίας, Ἑλληνικά 15, 1957, σ. 93. Παρατηρητέον πάντως ὅτι ἐκ τῶν ἀναφερομένων ναῶν τοῦ 12ου αἰ. καὶ ἐξῆς, οἱ μὲν ναοὶ τῆς Τεγέας καὶ τῆς Ζούρτσας ἀνάγονται, συμφῶνως πρὸς νεωτέρας ἐρεῦνας, εἰς τὴν πρώτην χιλιετηρίδα (H. M e g a w, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον, Γ', Ἀθήναι 1966, σ. 17), οἱ δὲ λοιποὶ εἶναι ἥσσονος σημασίας μνημεῖα. Εἰς ἐλλαδικοὺς ναοὺς τῶν διαστάσεων καὶ τῆς σημασίας τοῦ τῶν Ἀγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου, ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς ἀποτελεῖ μετὰ τὸν 11ον αἰ. σπανίαν ἐξαίρεσιν.

48. Ἀ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, Α', Ἀθήναι 1952, σ. 148.

49. Κατάλογον τῶν βυζαντινῶν ναῶν μετὰ τριβήλου παρέσχεν ὁ καθ. Σ τ. Π ε λ ε κ α ν ῖ δ η ς (Ἑρευναὶ ἐν Ἄνω Μακεδονίᾳ, Μακεδονικά, Ε', 1961 - 63, σ. 369). Τὰ παραδείγματα ταῦτα δὲν παρέχουν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις διὰ μίαν χρονολογικὴν κατάταξιν. Ὁ Ἁγίος Πέτρος Καλυβίων Κουβαρᾶ π.χ. μιμεῖται ἐν πολλοῖς τὴν Μεταμόρφωσιν Κορωπίου, ὁ Ἁγίος Γεώργιος Καλυβίων Κουβαρᾶ, ὡς καὶ οἱ Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι Παλαιοπόλεως Κυθήρων (Π. Λ α ζ α ρ ῖ δ η ς, ΑΔ 20, 1965, Β' 1, σ. 192), εἶναι ψευδοτρίκλιτοι, οἱ σταυρεπίστεγοι ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰς Ἄνω Βάθειαν Εὐβοίας εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τοὺς ψευδοτρίκλιτους, τὸ τρίβηλον τῆς Κοιμήσεως Αἰανῆς Κοζάνης παρουσιάζει ἰδιότυπον μορφήν, μὲ τὸ μέσον μετακίονιον πολὺ στενότερον τῶν ἄκρων. Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ οὐσιαστικῶς ἀδημοσίετος καὶ μὴ ἀκριβῶς χρονολογημένη Παλαιὰ Μητρόπολις τῆς Βεροίας (Φ. Δ ρ ο σ ο γ ι ά ν ν η, ΑΔ 18, 1963, Β' 2, σ. 249). Ἡ κατὰ τοὺς παλαιολογεῖους χρόνους εὐρεῖα χρήσις τριβήλων εἰς εἰσόδους ναῶν καὶ πυλῶνας μόνων τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ τοπικὸν φαινόμενον (Ἀ. Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Νεώτερα εὐρήματα εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιάρχων Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά, Γ', 1953 - 55, σ. 284 - 285). Διὰ τριβήλων, ἀνοιγομένων εἰς τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ, ἐπικοινωνοῦν ὁ διὰ τρούλλου καλυπτόμενος κεντρικὸς χώρος καὶ τὸ περίστωον εἰς σειρὰν μεσοβυζαντινῶν καὶ παλαιολογεῖων ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ὁ νότιος ναὸς τῆς Μονῆς Λιβός, ὁ Ἁγίος Ἀνδρέας ὁ ἐν Κρίσει καὶ ἡ Παμμακάριστος (A. v a n M i l l i n g e n, Byzantine Churches in Constantinople, London 1912, σ. 121, 135, 152).

πολλά έλλαδικά μνημεία τής μέσης βυζαντινής περιόδου, κατά διαφόρους όμως τρόπους. Είς Σκριπούν π.χ. και "Άγιον Γρηγόριον Θεολόγον Θηβών τὸ μεγαλύτερον τμήμα τής τοιχοποιίας ἀποτελεῖται ἀπὸ πελεκητοὺς λίθους, τοποθετημένους κατὰ τὸν ἰσόδομον τρόπον⁵⁰. "Ολόκληρον τὸ κατώτερον τμήμα τής Κοιμήσεως Μέρμπακα, μέχρι τοῦ διαθέοντος τὰς τέσσαρας πλευρὰς κυματίου, εἶναι ἐκτισμένον δι' ἀρχαίων λίθων, ἄνευ παρεμβολῆς πλίνθων⁵¹. Ἐξ ἀρχαίου ὕλικου καὶ ἄνευ τής παρεμβολῆς πλίνθων εἶναι ὀκκοδομημένη καὶ ἡ Γοργοεπήκοος τῶν Ἀθηνῶν⁵². Εἰς τὸ καθολικόν, τὸ παρεκκλήσιον τοῦ σημερινοῦ κωδωνοστασίου καὶ τὴν τράπεζαν τοῦ Ὁσίου Λουκά, ἡ τοιχοποιία ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀρχαίων λίθων, οἱ ἄρμοι τῶν ὁποίων πληροῦνται δι' ὀριζοντίως τοποθετημένων τεμαχίων πλίνθων⁵³. Δι' ἀρχαίων λίθων τεταγμένων κατὰ χαλαρὸν πλινθοπερίκλειστον σύστημα εἶναι ἐκτισμένος ὁ νάρθηξ τοῦ Ταξιάρχου Μεσαριάς Ἀνδρου⁵⁴. Εἰς τὴν Θεοτόκον τοῦ Ὁσίου Λουκά, τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους Ἀθηνῶν καὶ τὸν Ἀγιον Νικόλαον τής Αὐλίδος γίνεται μικρὰ μόνον χρήσις ἀρχαίων λίθων, εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων καὶ κυρίως εἰς τὰς γωνίας⁵⁵. Τὸ ἀρχαῖον ὕλικόν χρησιμοποιεῖται εἰς τὸν Ἀγιον Δημήτριον τής Βαράσοβας, τὴν Ἐπισκοπὴν τοῦ Δαμαλά καὶ τὸ καθολικόν τής μονῆς Σαγματᾶ κυρίως διὰ γωνιολίθους καὶ τὸν σχηματισμὸν μεγάλων σταυρῶν εἰς τὴν τοιχοποιίαν⁵⁶. Εἰς Ἀγιον Ἰωάννην Λιγουριοῦ τέλος, Ἀγιον Ἰωάννην Κυνηγόν, Ἐπισκοπὴν Σταυρίου καὶ Ἀγιον Ἰωάννην Κερίων Μάνης, ὡς καὶ εἰς Παναγίτσαν Βάθειας Εὐβοίας, τὰ κατώτερα τμήματα τής τοιχοποιίας περιλαμβάνουν κατὰ μέγα μέρος ἀρχαῖον ὕλικόν, ἀκανονίστως ὅμως τοποθετημένον καὶ μετὰ παρεμβολῆς τεμαχίων πλίνθων εἰς τοὺς ἄρμους⁵⁷. Πρὸς τὴν ὁμάδα ταύτην παρουσιάζει τὰς μεγαλυτέρας ὁμοιότητας, ὡς πρὸς τὸν τρόπον χρήσεως τοῦ ἀρχαίου ὕλικου, ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς ναός.

50. Μ. Σωτηρίου, ΑΕ 1931, σ. 126. Γ. Σωτηρίου, ΑΕ 1924, σ. 5.

51. Α. Struck, AM 34, 1909, σ. 204, πίν. X.

52. K. Michel-A. Struck, AM 31, 1906, σ. 284-285, εἰκ. 1-4.

53. R. W. Schultz-S. H. Barnsley, The Monastery of Saint Luke of Stiris, in Phocis, London 1901, πίν. 7-9, 16-17. X. Μπούρας, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Γ', 1962-63, σ. 144-145. Ἔργον 1957, σ. 98.

54. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Η', 1955-56, σ. 12.

55. R. W. Schultz-S. H. Barnsley, ἔ. ἀ. πίν. 6, 9-10, 16-17. X. Μπούρας, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Δ', σ. 240, πίν. 43-44.

56. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Α', 1935, σ. 106-107, εἰκ. 1-2. Π. Λαζαρίδης, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Β', 1960-61, πίν. 66-71. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Ζ', 1951, σ. 88.

57. Π. Λαζαρίδης, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, πίν. 54γ. Ν. Δρανδάκη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τής Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 65-66. Η. Megaw, BSA, 33, 1932-33, σ. 160. Ἀ. Ὁρλάνδος, ABME, Ζ', 1951, σ. 113-114.

Παρά τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ διατιθέμενοι λίθοι ἦσαν κατάλληλοι πρὸς τοῦτο, ἡ τοιχοποιία δὲν σχηματίζει σταυρούς, ὥς συνήθως συμβαίνει κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 11ου καὶ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα⁵⁸.

Τὸ κάπως χαλαρὸν πλινθοπερίκλειστον σύστημα τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τοῦ ναοῦ, ὅπου οἱ λίθοι δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιμελῶς ὀρθογωνισμένοι, οἱ δόμοι δὲν εἶναι πάντοτε ἰσοῦψεῖς, αἱ μεταξὺ αὐτῶν σειραὶ πλίνθων εἶναι ἄλλοτε ἀπλαῖ καὶ ἄλλοτε διπλαῖ (πίν. 72 - 74, 75 β), προσιδιάζει μᾶλλον εἰς πρόημα μνημεῖα⁵⁹.

Ὁ τροῦλλος τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ναοῦ ἔχει, ὥς ἤδη ἐτονίσθη, ἰδιότυπον μορφήν (πίν. 75 α). Ὁκτάγωνος, ὠκοδομημένος ὥς καὶ τὰ ἀνώτερα τμήματα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ πλινθοπερίβλητον σύστημα, ἐκ τεσσάρων σειρῶν ἰσοδόμως ἐκτισμένων πωρολίθων, μὲ ἓν μονόλοβον παράθυρον εἰς ἐκάστην πλευράν, τὸ ὁποῖον ἀπολήγει εἰς ὑπερυψωμένον τόξον μὲ διπλοῦν πλίνθινον πλαίσιον περιβαλλόμενον ὑπὸ ὀδοντωτῆς ταινίας συνεχιζομένης ὀριζοντίως, διαφέρει ὅλων τῶν, εἰς ἑμὲ τοῦλάχιστον, γνωστῶν παραδειγμάτων, κατὰ τὸ ὅτι εἰς τὰς ἀκμὰς τοῦ ὀκταγώνου σχηματίζονται ἐσοχαί, ὅπου εἶναι ἐνδομημένοι κίονες ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὥς καὶ αἱ πλευραὶ ὕλικου, ἥτοι ἐκ πωρίνων σφονδύλων ἰσοῦψῶν πρὸς τοὺς δόμους, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεντίθενται κυκλικαὶ πλίνθοι. Οἱ κίονες οὗτοι δὲν ἐξέχουν τῆς εὐθυγραμμίας τῶν πλευρῶν. Τὸ ὑπεράνω τῆς ὀδοντωτῆς ταινίας τμήμα τοῦ τροῦλλου εἶναι νεώτερον· κατεσκευάσθη τὸν 17ον πιθανῶς αἰῶνα ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ στέφεται ὑπὸ ὀριζοντίου ὀδοντωτοῦ γείσου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν εἰς ἐκάστην πλευράν ἐπτὰ διακοσμητικοὶ κιλλίβαντες ἐκ δύο καθέτως τοποθετημένων πλίνθων.

Αἱ ἀναλογίαι τοῦ τροῦλλου καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἴχνη κιονοκράνων, τὰ ὁποῖα θὰ ὑπεβάσταζον τρόπον τινὰ τὰ τόξα, πείθουν ὅτι ὁ ἀρχικὸς τροῦλλος δὲν ἦτο τοῦ ἀθηναϊκοῦ λεγομένου τύπου. Φρονῶ ἀντιθέτως, ὅτι οἱ κιονίσκοι θὰ ἔφθανον μέχρι τοῦ ὀριζοντίου ὀδοντωτοῦ γείσου καὶ ὅτι ἡ τοιχοδομία ὑπεράνω τῆς περὶ τὰ παράθυρα ὀδοντωτῆς ταινίας θὰ ἦτο πλινθοπερίβλητος, ὥς καὶ εἰς τὸ κατώτερον τμήμα. Θὰ παρουσίαζε

58. Καπνικαρέα, Ἅγιοι Θεόδωροι Ἀθηνῶν, Σωτὴρ Γαρδέντσας, Χριστιάνου, Δαφνί, Ἀσώματοι Θησείου, Ἐπισκοπὴ Δαμαλά, Κοίμησις Χώνικα, Σωτὴρ Ἀμφίσσης, Ἁγία Μονὴ Ναυπλίου, Ἅγιος Σέργιος καὶ Βάκχος Κίττας Μάνης, Σαγματᾶς, Παλιопαναγιὰ Μανωλάδος. Μοναδικὸν παράδειγμα χρονολογούμενον εἰς τοὺς περὶ τὸ 1000 χρόνους εἶναι ὁ Ἅγιος Δημήτριος τῆς Βαράσοβας. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. ἀπαντοῦν λίθινοι σταυροὶ εἰς τὴν βορείαν πλευράν τῆς Πόρτα Παναγιάς.

59. Ἐξαιρετικῶς ἐπιμελημένη εἶναι ἡ πλινθοπερίβλητος τοιχοποιία ναῶν τινῶν τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰ. (Δαφνίου, τροῦλλου, τυμπάνων κεραιῶν σταυροῦ καὶ ἀψίδων Καισαριανῆς) καὶ πολλῶν ἀργολικῶν καὶ ἡλειακῶν μνημείων τοῦ 12ου αἰ. (Ἁγίας Μονῆς, Μέρμπακα, Παλιопαναγιάς Μανωλάδος, Βλαχέρνας παρὰ τὴν Γλαρέντζαν).

δηλαδή ο τρούλλος του κερκυραϊκού ναού μορφήν ανάλογον πρὸς τὴν τοῦ ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνα ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου⁶⁰, ὅπου ὁμοῦ οἱ κιονίσκοι ἐξέχουν, καὶ ὀριζοντία λοξότμητος ταινία τονίζει τὴν γραμμὴν τῶν γεννήσεων τῶν πλαισίων τῶν παραθύρων.

Ἡμικίονας, ἐξέχοντας ὁμοῦ, σχηματίζει ἡ τοιχοποιία τῶν τρούλλων ὀκταγωνικῶν τινων καὶ σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ἐλλαδικῶν ναῶν τοῦ 11ου - 13ου αἰ. (Δαφνίου, Ἁγίας Σοφίας Μονεμβασίας, Παντανάσσης Γερουμάνας, Βλαχέρνας Ἁρτης) ὡς καὶ πολλῶν κομνηνεῶν καὶ παλαιολογείων ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Μακεδονίας καὶ Σερβίας (π.χ. Παμμακαρίστου Κωνσταντινουπόλεως, Νέρεζι, Κουρσοῦμλιγια, Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, Γρατσάνιτσα).

Ἐνδομημένους κιονίσκους συναντῶμεν εἰς τοὺς τρούλλους δύο μνημεῖων τῆς Λακωνίας, ἀναγομένων πιθανώτατα εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 11ου αἰῶνος: τοῦ Σωτήρος Γαρδενίτσης⁶¹ καὶ τοῦ Προφῆτου Ἡλίας Κονιδίτσης⁶². Ἐκεῖ ὁμοῦ ἡ μορφή τοῦ τρούλλου εἶναι τελείως διάφορος· ἡ σφενδόνη εἶναι κυλινδρική, τὸ γεῖσον τοξωτόν, τὰ μονόλοβα παράθυρα περιβάλλονται ὑπὸ βαθμιδωτῶν ἡμικυκλικῶν πλαισίων, οἱ κιονίσκοι εἶναι μονόλιθοι.

Τὸ σχῆμα τοῦ τριλόβου καὶ τῶν διλόβων παραθύρων, μὲ τοὺς λοβοὺς ἐλευθέρους καὶ οὐχὶ περιβαλλομένους ὑπὸ τοξωτοῦ πλαισίου, ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν κατασκευαστικῶν μορφῶν τῆς πρώτης χιλιετηρίδος καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν πρωίμων ἐλλαδικῶν ναῶν⁶³. Εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἀνήκουν τὰ παράθυρα τῆς Παναγίας τοῦ Ὁσίου Λουκά (ἐξαίρεσει τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου), τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κοιμήσεως εἰς Στεῖρη Κορινθίας, καὶ τινὰ τῶν παραθύρων τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκά, τῆς Σωτήρας Λυκοδήμου, τῆς Καπνικαρέας, τῆς Μεταμορφώσεως Χριστιάνου, τοῦ Δαφνίου καὶ τῆς Καισαριανῆς. Ὁ κεντρικὸς λοβὸς τοῦ παραθύρου τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶναι ὀλίγον ὑψηλότερος τῶν πλαγίων, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκά⁶⁴ καὶ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους τῶν Ἀθηνῶν (πίν. 77 β). Τὰ τοξωτὰ πλίνθινα πλαίσια τῶν παραθύρων δὲν κατέρχονται μέχρι τῆς ποδιᾶς, σημεῖον καὶ τοῦτο ἀρχαϊκότητος⁶⁵.

60. Ἁ. Ὁρλάνδος, ABME, Ε', 1939 - 40, σ. 46 - 47, εἰκ. 3.

61. H. Megaw, Byzantine Architecture in Mani, BSA, 33, 1932 - 33, σ. 155, πίν. 20b.

62. Ἁ. Ὁρλάνδου, Ἁγνώστος βυζαντινὸς ναὸς τῆς Λακωνίας, Ἑλληνικά 15, 1957, σ. 91 - 92, πίν. 2a.

63. H. Megaw, Chronology, σ. 120 - 121.

64. R. W. Schultz - S. H. Barnsley, ἔ. ἀ. πίν. 16.

65. Εἰς τοὺς πρωίμους ἐλλαδικοὺς ναοὺς ἐπικρατοῦν τὰ μέχρι τῆς γεννήσεως τῶν

Εἴτε εἶναι ταῦτα ἀπλᾶ, εἴτε διπλᾶ (ὥς εἰς τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου), περιβάλλονται ὑπὸ ὀδοντωτῆς ταινίας ἐκ πλίνθων, συνεχιζομένης ὀριζοντίως. Αὕτη καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ πλάτος τῶν ἀψίδων· εἰς τὸν τρούλλον διακόπτεται μόνον ὑπὸ τῶν κατὰ τὰς ἀκμὰς ἐσοχῶν, ὅπου οἱ ἐνδομημένοι κιονίσκοι· εἰς τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς βορείας πλευρᾶς καταλαμβάνει ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ πλάτος τοῦ τυμπάνου τῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ· αἱ παρὰ τὰ λοιπὰ παράθυρα καὶ τὰς θύρας ὀδοντωταὶ ταινίαι ἔχουν πολὺ μικρὸν μῆκος. Ὅμοιαι ταινίαι πλαισιοῦν τὰς κουφικὰς ζωφόρους καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῆς προσόψεως.

Αἱ ὀδοντωταὶ ταινίαι ⁶⁶, ἀπαντῶσαι κυρίως εἰς τὴν ἐλλαδικὴν σχολήν, ἐμφανίζονται κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος εἰς τὴν Σκριποῦν. Ἡ μεγίστη των ἐξάπλωσις παρατηρεῖται εἰς τοὺς πρωίμους ἐλλαδικοὺς ναοὺς· εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ περιβάλλουν τὰ τοξωτὰ πλαίσια θυρῶν καὶ παραθύρων καὶ παρεμβάλλονται μεταξὺ ὅλων τῶν ὑπεράνω τῆς γεννήσεως τῶν τόξων τῶν παραθύρων δόμων· εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους τῶν Ἀθηνῶν περιβάλλουν ὁμοίως τὰ πλαίσια τῶν παραθύρων, παρεμβάλλονται ὁμοίως μόνον μεταξὺ ἐκάστου δευτέρου δόμου· εἰς τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ περιβάλλουν μόνον τὰ πλαίσια τῶν παραθύρων τοῦ ἰσογείου καὶ τονίζουν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοὺς ἀνωτέρους δόμους ἐκάστου ὀρόφου· εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τῆς Σωτήρας Λυκοδήμου, τὴν Κοίμησιν τοῦ Στεῖρη Κορινθίας, τὸν Ἅγιον Νικόλαον Αὐλίδος, τὴν Καπνικαρέαν καὶ τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους Ἀθηνῶν περιορίζονται, ὥς καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον ναόν, εἰς τὰς περιβαλλούσας τὰς κουφικὰς ζωφόρους καὶ τὰ τοξωτὰ πλαίσια θυρῶν καὶ παραθύρων, αἵτινες καὶ προεκτείνονται ὀριζοντίως. Ἐτι μεγαλυτέρα φειδῶ εἰς τὴν χρῆσιν ὀδοντωτῶν ταινιῶν παρατηρεῖται εἰς Χριστιάνου καὶ Δαφνί, ἐκλείπουν δ' αὗται σχεδὸν τελείως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11ου αἰῶνος (Καισαριανή, Ὁσῖος Μελέτιος). Τὸν 12ον αἰ. γίνεται ἄρκετὰ εὐρεῖα χρῆσις αὐτῶν ⁶⁷—ἐξαιρουμένης βραχείας ἀναπαύλας κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ὅτε καὶ πάλιν σπανίζουν ⁶⁸—, χωρὶς πάντως νὰ γνωρίσουν τὴν ἐξάπλωσιν, τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τοὺς πρωίμους ἐλλαδικοὺς ναοὺς.

Τὰ ἐκ πλινθίνων ὀδοντωτῶν ταινιῶν γεῖσα ἦσαν γνωστὰ ἀπὸ τῆς παλαιο-χριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀποτελοῦν δὲ τὸν κανόνα εἰς τὴν βυζαντινὴν ἀρχι-

τόξων πλαίσια (Παναγία καὶ καθολικὸν Ὁσίου Λουκᾶ, Ἅγιοι Ἀπόστολοι Σολάκη, Καπνικαρέα, Ἅγιος Δημήτριος Βαράσοβας), ἐνῶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11ου καὶ τὸν 12ον αἰ. τὰ μέχρι τῆς ποδιᾶς διήκοντα (Δαφνί, Ὁσῖος Μελέτιος, Σωτὴρ Ἀμφίσσης, ναοὶ Ἀργολίδος καὶ Ἡλείας).

66. G. M i l l e t, École grecque, σ. 268 - 279. H. M e g a w, Chronology, σ. 116-117.

67. Σωτὴρ Ἀμφίσσης, Κοίμησις Χώνικα, Ἁγία Μονή, Καθολικὴ Γαστούνης, Κοίμησις Μέρμπακα, Βλαχέρναι Ἡλείας.

68. Ταξιάρχης Μεσαριάς Ἀνδρου, Σαγματάς, Ὁμορφὴ Ἐκκλησιὰ Γαλατσίου.

τεκτονικήν, τουλάχιστον εἰς τὰς σχολὰς τῆς πρωτεύουσας καὶ τῆς Ἑλλάδος⁶⁹. Εἰς τὴν ἐλλαδικὴν σχολὴν ἀπαντοῦν εἰς ὅλους τοὺς πρώιμους ναοὺς, τείνουν ὁμῶς νὰ ἐξαφανισθοῦν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11ου αἰῶνος, ὅτε ἐπιδιώκεται λιτότης εἰς τὸν κεραμοπλαστικὸν διάκοσμον⁷⁰. Τὸν 12ον αἰῶνα ἀντικαθίστανται κατὰ κανόνα ὑπὸ πωρίνων λοξοτμήτων γείσων⁷¹.

Ἡ ἔλλειψις τοῦ συνήθους εἰς τοὺς ἐλλαδικοὺς ναοὺς τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ. κοσμήτου, τοῦ διαθέοντος τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰς τὸ ὕψος τῆς ποδιᾶς τῶν παραθύρων τοῦ ἱεροῦ⁷², δὲν βοηθεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν· ἐλλείπει πράγματι οὗτος ἀπὸ μνημεῖα ἀπέχοντα ἀλλήλων χρονικῶς, ὥς οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Σολάκη, ὁ Ἅγιος Νικόλαος Αὐλίδος, ἡ Μεταμόρφωσις Χριστιάνου καὶ τὰ καθολικὰ τῶν μονῶν Καισαριανῆς καὶ Σαγματᾶ. Παρατηρητέον ὁμῶς ὅτι εἰς τὰς ἀψίδας τοῦ κερκυραϊκοῦ ναοῦ αἱ ποδιαὶ τῶν παραθύρων, ἀποτελούμεναι ἐξ ἐνὸς ἢ δύο μὴ ἐξεχόντων τεμαχίων μαρμάρου ὀρθογωνίου διατομῆς, εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὰς τῶν παραθύρων τῶν κογχῶν τῆς Θεοτόκου τοῦ Ὁσίου Λουκά καὶ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Ἀθηνῶν, ὥς καὶ τῶν πλείστων ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκά (πίν. 74, 77).

Σημαντικὸν χρονολογικὸν τεκμήριον ἀποτελεῖ ὁ διὰ κουφικῶν κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος⁷³. Ἡ μεγαλυτέρα του ἐξάπλωσις παρατηρεῖται εἰς πρῶιμα ἀττικά καὶ βοιωτικὰ μνημεῖα: τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκά καὶ τοὺς Ἅγίους Ἀποστόλους τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου εἰς τοὺς πλείστους τῶν καθέτων ἀρμῶν παρεντίθεται ἀνὰ ἓν κουφικὸν γράμμα. Ὀλιγώτερα κουφικὰ κοσμοῦν τὴν Σωτήραν Λυκοδήμου καὶ ἔτι ὀλιγώτερα τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἐλάχιστα παρατηροῦνται εἰς ἀθηναϊκοὺς ναοὺς τῶν μέσων καὶ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 11ου αἰ., ὥς ἡ Ἁγία Αἰκατερίνη, ἡ Καπνικαρέα, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι⁷⁴ καὶ τὸ Δαφνί, ἐξαφανίζονται δὲ τελείως

69. G. Millet, *École grecque*, σ. 265 - 267.

70. H. Megaw, *Chronology*, σ. 123.

71. Πῶρινα γεῖσα ἀπαντοῦν εἰς Χώνικαν, τὴν ἀψίδα καὶ τὸν τροῦλλον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, τὴν Ἁγίαν Μονὴν Ναυπλίου (ἐξαιρέσει τοῦ δυτικοῦ, βορείου καὶ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ, ὅπου ὑπάρχει ὀδοντωτὴ ταινία), Ἅγιον Νικόλαον στὰ Καμπιά, Σαγματᾶν, Ὁμορφην Ἐκκλησιὰν Γαλασίου, Ταξιάρχην Καλυβίων Καρύστου, Μέρμπακαν (πλὴν τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς μεσαίας στέγης τοῦ νάρθηκος), Βλαχέρνας Ἡλείας καὶ Ἅγιον Γεώργιον Ἀνδρούσης.

72. G. Millet, *École grecque*, σ. 273.

73. Περὶ κουφικῶν βλ. H. Megaw, *Chronology*, σ. 104 - 109, Γ. Σωτηρίου, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, ΠΧΑΕ, Β', 1933, σ. 57 - 91 καὶ G. Miles, *Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area*, D. O. Pap. 18, 1964, σ. 20 - 32, ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

74. Εἰς τοὺς Ἅγίους Θεοδόρους κοσμοῦνται διὰ κουφικῶν τὰ τύμπανα τῶν παρα-

κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος, ὅτε ἐπικρατεῖ ἐξαιρετικὴ λιτότης εἰς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον (Καισαριανή).

Ζωφόροι ἐκ κουφικῶν τοποθετημένων ἐντὸς τοῦ κονιάματος ἀπαντοῦν, πλὴν τοῦ Ἁγίου Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου, εἰς ἕτερα δύο γνωστὰ μνημεῖα : τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκά (τρεῖς ζωφόροι εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψίδα, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κατωτέρα προεκτείνεται εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ τμήμα τῆς νοτίας) καὶ τὴν Σωτήραν Λυκοδήμου (μία ζωφόρος εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βορείας πλευρᾶς) ⁷⁵. Ἀφ' ἑτέρου ἐλλείπουν

Εἰκ. 4. Κέρκυρα. Ναὸς Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Τμήμα ψευδοκουφικῆς ζωφόρου ΒΑ. γωνιαίου διαμερίσματος.

ἀπὸ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς μνημεῖον αἱ κουφικαὶ ζωφόροι ἐκ πηλίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν εἰς τὴν Σωτήραν Λυκοδήμου, τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοὺς Ἀσωμάτους τοῦ Θησείου ⁷⁶. Αὗται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Megaw, ἀποτελοῦν ἐξέλιξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν ἐκ κουφικῶν γραμμάτων τοποθετημένων ἐντὸς τοῦ κονιάματος.

Τὰ κουφικὰ τοῦ Ἁγίου Ἰάσωνος παρουσιάζουν ἀπλότητα καὶ λιτότητα εἰς τὸ σχέδιον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ κοσμοῦντα τὸν ἀρχαιότερον τῶν ναῶν ὅπου ἀπαντοῦν, τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκά, ἐνθα τὰ πλεῖστα ἔχουν συνεστραμμένην πολλαπλὴν ἀπόληξιν. Διχαλωτὴ ἀπόληξις ἀπαντᾷ εἰς πολὺ μικροτέραν κλίμακα καὶ εἰς ὀλίγον μεταγενέστερα ἀθηναϊκὰ μνημεῖα, τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ τὴν Σωτήραν Λυκοδήμου, ἀλλὰ καὶ εἰς ναοὺς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 11ου αἰ. (Καπνικαρέαν, Ἁγίους Θεοδώρους,

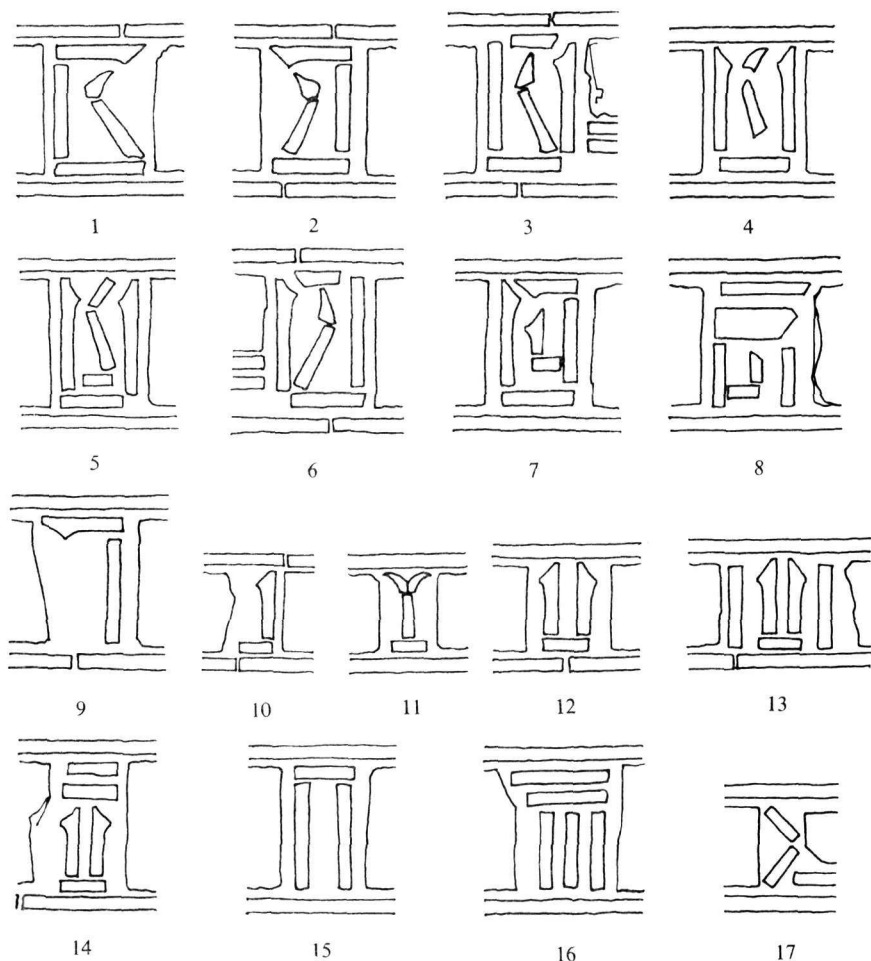
θύρων τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν περισσοτέρων παραθύρων τοῦ τρούλλου. Ταῦτα οὐδόλως ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντων μὲ τὸ θέμα.

75. H. Megaw, *Chronology*, σ. 105.

76. Αὐτόθι, σ. 105 - 106. Ε. Στίκας, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. Α', 1959, σ. 120, πίν. 46.

Δαφνί)· σπανιότατα παρουσιάζεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰ. εἰς τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκά.

Παρ' ὅλην τὴν μεγάλην χρῆσιν κουφικῶν, τὰ σχέδια δὲν παρουσιάζ-

Εἰκ. 5. Κέρκυρα. Ναὸς Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Κεραμοπλαστικός διάκοσμος.

ζουν εἰς τὸν κερκυραϊκὸν ναὸν ὅσην ποικιλίαν εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Ὁσίου Λουκά καὶ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους⁷⁷. Ἐτι μικροτέραν ποικιλίαν παρουσιάζουν τὰ κουφικά τοῦ καθολικοῦ τῆς βοιωτικῆς μονῆς. Εἰς τὸν Ἅγιον

77. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι «ἐκφυλίζονται εἰς καθαρὸν διάκοσμον με πτωχείαν θεμάτων καὶ συνδυασμῶν», ὥς γράφει ὁ Γ. Σωτηρίου (ἔ. ἀ. σ. 68).

Ἰάσωνα χρησιμοποιοῦνται συνολικῶς 15 περίπου συνδυασμοί, κυρίως δὲ οἱ περιέχοντες τὸ ἐνθυμίζον ὄρθον ἢ ἀνεστραμμένον κάππα στοιχείον (εἰκ. 5. 1-6), ἀναλόγους τῶν ὁποίων εὐρίσκομεν εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους (Megaw, Chronology, πίν. 30. 6, 7, 9, 33), τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκά (αὐτόθι, πίν. 30. 49, 50) καὶ τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην (αὐτόθι σ. 107). Ἀνάλογα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 στοιχείου τοῦ ἡμετέρου ναοῦ ἀπαντοῦν, δεξιόστροφα ἢ ἀριστερόστροφα, εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους (Megaw, Chronology, πίν. 30. 20, 24, 35), τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκά (αὐτ. πίν. 30. 53) καὶ τὴν Σωτήραν Λυκοδήμου (αὐτ. πίν. 30. 40), ὅπου ὅμως αἱ ἀπολήξεις τῶν κεραμίνων στοιχείων εἶναι διχαλωταί. Καὶ διὰ τὰ λοιπὰ κουφικὰ θὰ εὗρωμεν τὰς μεγαλυτέρας ὁμοιότητας εἰς τὸν διάκοσμον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (πρβλ. τὰ ὑπ' ἀριθ. 10, 11, 12 καὶ 13 κουφικὰ τῆς εἰκ. 5 πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 17, 29, 1 καὶ 25 παρὰ Megaw, Chronology, πίν. 30).

Τὰ κουφικὰ τῶν ζωφόρων εἶναι, ὥς καὶ τὰ πληροῦντα τοὺς ἀρμούς, πολὺ ὀλιγώτερον περίτεχνα ἀπὸ τὰ τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐν συμμετρικὸν θέμα (εἰκ. 4, εἰς τὰ ἄκρα), συγγενὲς πρὸς τὸ τῆς Σωτήρας Λυκοδήμου (Megaw, Chronology, εἰκ. 1) καὶ πρὸς ἐν τῶν κουφικῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (αὐτ. πίν. 30. 19), ἀλλ' ἀπλούστερον ἐκείνων⁷⁸, καὶ ἀπὸ τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 7 κουφικὰ γράμματα τῆς εἰκ. 5, τοποθετημένα ὀρθῶς ἢ ἀντιστρόφως.

Κουφικὸν κεραμοπλαστικὸν διάκοσμον συναντῶμεν καὶ τὸν 12ον αἰῶνα : μεμονωμένα γράμματα εἰς τὴν Ἀμφισσαν καὶ τὴν Ἀργολίδα, μικροῦ μήκους ζωφόρους ἐπαναλαμβανούσας τὸ αὐτὸ θέμα εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην Λιγουριοῦ καὶ τὴν Κοίμησιν Χώνικα⁷⁹. Πρόκειται ὅμως περὶ ἐκφυλισμένων ἐπιβιώσεων τῶν ἐκτεταμένων διακοσμήσεων τῶν προαναφερθέντων πρῶιμων ἐλλαδικῶν ναῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους δέον νὰ συσχετισθῇ ὁ Ἅγιος Ἰάσων.

Πλίνθοι τοποθετημέναι καθέτως καὶ ὀριζοντίως, ὅπως εἰς τὴν πρόσωψιν τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἐξεταζομένου ναοῦ (εἰκ. 5. 15, 16) ἀπαντοῦν κυρίως εἰς πρῶιμα μνημεῖα⁸⁰.

Ἀπὸ τὸν κερκυραϊκὸν ναὸν ἐλλείπουν οἱ μαϊανδροὶ καὶ τὰ ἐκ λαξευμένων πλίνθων κοσμήματα (κομβολόγια, δισέψιλον, κλειδόσχημα, ἀστράγαλοι κλπ.), τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν σπανιώτατα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 11ου αἰῶνος (Ἅγιος Νικόλαος Αὐλίδος, καθολικὸν Ὁσίου Λουκά, Σωτήρα

78. Τὸ αὐτὸ θέμα, ἀλλὰ περισσότερον περίτεχνον, σχηματίζει τὰς ζωφόρους τοῦ Ὁσίου Λουκά (Schultz-Barnsley, ἔ. ἀ. πίν. 11) ἐπιβώσιν του συναντῶμεν εἰς τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους τῶν Ἀθηνῶν.

79. H. Megaw, Chronology, σ. 108 - 109.

80. Αὐτόθι, σ. 103 - 104.

Λυκοδήμου), συχνότερον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ αὐτοῦ καὶ ἐπικρατοῦν ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος⁸¹.

Παρατηροῦμεν τέλος ὅτι τὰ κεραμοπλαστικά τοῦ Ἁγίου Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου δὲν εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πολλῶν μικρῶν στοιχείων, ὥς συνηθίζεται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰῶνος⁸².

Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν μορφολογικῶν στοιχείων τοῦ κερκυραϊκοῦ μνημείου προκύπτει, ὅτι ὄχι μόνον οὐδὲν τῶν ἰδιαζόντων χαρακτηριστικῶν τοῦ 12ου αἰ. παρουσιάζει (π.χ. τύπανα περιβάλλοντα τοὺς λοβοὺς τῶν παραθύρων, λίθινα γείσα καὶ πλαίσια ἀνοιγμάτων, τοιχοποιίαν σχηματίζουσιν σταυροὺς, κεραμοπλαστικὸν διάκοσμον ἐκ μικρῶν τεμαχίων πλίνθων, μαιάνδρους), ἀλλ' ὅτι τοῦναντίον ὠρισμένοι ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικαὶ τοῦ μορφαί (π.χ. ὀδοντωταὶ ταινίαι, σχῆμα παραθύρων, ποδιαὶ αὐτῶν), ἰδίως δὲ τὰ μεμονωμένα καὶ τὰ εἰς ζωφόρους κουφικά, ἀπαντοῦν ἀποκλειστικῶς εἰς πρῶιμα μνημεῖα τῆς ἐλλαδικῆς σχολῆς. Ἐσημειώσαμεν ὁμοιότητας ἰδίως πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ τὸ καθολικὸν τοῦ Ὁσίου Λουκά, τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ τὴν Σωτήραν Λυκοδήμου τῶν Ἀθηνῶν. Φρονῶ, ὅτι τὸ ἐξεταζόμενον μνημεῖον θὰ ἔδει νὰ τοποθετηθῇ μεταξὺ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν δύο ὀκταγωνικῶν ναῶν ἀφ' ἐτέρου, ἥτοι περὶ τὸ ἔτος 1000.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη, ἂν αἱ κτιτορικαὶ ἐπιγραφαί, τὰ σωζόμενα λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τὰ ἱστορικά δεδομένα συμφωνοῦν πρὸς τὴν χρονολόγησιν ταύτην, ἢ ὅποια οὐδόλως ἀντίκειται πρὸς τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα μᾶς ὠδήγησεν ἡ ἀπὸ τυπολογικῆς ἀπόψεως ἐξέτασις τοῦ μνημείου.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ Παπαδημητρίου, αἱ ἐπιγραφαὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ σημερινοῦ ναοῦ καὶ δὲν ἐνετοιχίσθησαν εἰς δευτέραν χρῆσιν⁸³. Δυστυχῶς οἱ ἐν αὐταῖς ἀναφερόμενοι *θυηπόλος* (ἱερεὺς) Στέφανος καὶ *πρόεδρος* (ἐπίσκοπος) Θεοφάνης⁸⁴ εἶναι ἄγνωστοι ἄλλοθεν καὶ συνεπῶς ἡ μνεῖα τῶν δὲν βοηθεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν. Ἡ παλαιογραφία καὶ τὸ ὕφος τῶν ἐπιγραφῶν πᾶν ἄλλο ἢ ἀσφαλεῖς χρονολογικὰς ἐνδεί-

81. H. Megaw, Chronology, σ. 113-115, 117-120. E. Stikas, L'église byzantine de Christianou, Paris 1951, σ. 51-52. Χ. Μπουρας, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τομ. Δ', 1964-65, σ. 241, εἰκ. 7Α.

82. H. Megaw, Chronology, σ. 112.

83. Ἰ. Παπαδημητρίου, ἔ.ἀ. σ. 43.

84. Διὰ τοῦ *θυηπόλος* καὶ *θύτης* δηλοῦται ἄλλοτε ἐπίσκοπος καὶ ἄλλοτε ἱερεὺς, διὰ τοῦ *πρόεδρος* συνήθως ἐπίσκοπος καὶ σπανίως ἡγούμενος μονῆς. Βλ. V. Laurent, Le Corpus des Sceaux de l'empire byzantin, V. 1, Paris 1963, σ. XXXI. V. 2, Paris 1965, σ. 501-502, 513. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ὁ κλεινὸς *θυηπόλος* Στέφανος ἦτο ἀσφαλῶς ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς καὶ ὁ πρόεδρος Θεοφάνης ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας.

ξεις παρέχουν⁸⁵. Συνεπώς τίποτε δὲν ἐμποδίζει ν' ἀναγάγωμεν αὐτὰς εἰς τοὺς περὶ τὸ 1000 χρόνους.

Κατὰ τὰς πρὸ ὀκταετίας γενομένης ἐργασίας συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν καὶ εἰκόνων τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὴν ἀπὸ τριακονταπενταετίας γνωστὴν παράστασιν τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου, ἣτις χρονολογεῖται συνήθως εἰς τὸν 12ον αἰ., ἀλλὰ δυνατόν νὰ εἶναι παλαιότερα⁸⁶, προσχέδιον παραστάσεως ἐφίππου στρατιωτικοῦ ἁγίου, εἰκονιζομένου κατὰ τὰ τρία τέταρτα καὶ βαίνοντος δεξιὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴν⁸⁷. Αὕτη εἶναι σχεδιασμένη μὲ πολλὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀρμόζει περισσότερον εἰς τὸ τέλος τοῦ 10ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου ἢ εἰς τὸν 12ον αἰῶνα.

Ὁ Παπαδημητρίου τονίζει ὅτι κατὰ τὸν 11ον αἰ. ἡ Κέρκυρα ὑπέστη φοβερὰς καταστροφὰς καὶ δηώσεις, συνεπεία τῶν ὁποίων παρήκμασε, καὶ κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος ἡ πόλις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ μνημεῖα, ἐνῶ κατὰ τὸν 12ον αἰ. ἤκμαζε, συνεισφέρουσα ἐτησίως εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 15 κυντάλια χρυσοῦ⁸⁸.

Ἐλαχίστας μνείας τῆς Κερκύρας ἔχομεν κατὰ τὸν 10ον καὶ τὸν 11ον αἰ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπυρπολήθη τὸ 1032 ὑπὸ ἐπιδραμόντων Ἀράβων⁸⁹ καὶ κατελήφθη τὸ 1081 καὶ 1084 ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν⁹⁰, ἀναλόγους ὅμως ἐπιδρομὰς ὑπέστησαν κατὰ καιροὺς σημαντικαὶ πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὡς ἡ Θεσσαλονίκη τὸ 904, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι κατεστράφησαν πάντα τὰ μνημεῖα τῶν καὶ ὅτι περιέπεσαν εἰς παρακμὴν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τοῦτο θὰ ἴσχυε καὶ διὰ τὴν Κέρκυραν τοῦ 12ου αἰ., λεηλατηθεῖσαν τὸ 1099 ὑπὸ τῶν Πισατῶν⁹¹, συνταραχθεῖσαν ἐπὶ μακρὸν ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Γυμνῶν, ἀλωθεῖσαν ἐν συνεχείᾳ τὸ 1147 ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν βοηθοῦσης μερίδος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀνακτηθεῖσαν μετὰ διετίαν κατόπιν μακρᾶς πολιορκίας⁹², καταληφθεῖσαν τέλος πάλιν

85. Βλ. σχετικῶς τὰς παρατηρήσεις τοῦ V. Laurent, Nicolas Kalomalos et l'église des Saints-Théodore à Athènes, Ἑλληνικά, Ζ', 1934, σ. 75 - 77.

86. Ἱ. Παπαδημητρίου, ἔ.ἀ. σ. 51, εἰκ. 21. Β. Καλλιπολίτης, ΑΔ, 16, 1960, Χρονικά, σ. 209, πίν. 178α. Κατάλογος Ἑκθέσεως, Ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ, Ἀθῆναι, 1964, σ. 221 - 222, ἀρ. 142.

87. Β. Καλλιπολίτης, ἔ.ἀ. σ. 209, πίν. 178β.

88. Ἱ. Παπαδημητρίου, ἔ.ἀ. σ. 41 - 42.

89. Κεδρηνός (Bonn), II, σ. 499: *Σαρακηνοὶ δὲ τὴν παράλιον καταδραμόντες τοῦ Ἰλλυρικοῦ μέχρι Κερκύρας καὶ αὐτὴν πυρπολήσαντες...* Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπυρπολήθη ὁλόκληρος ἡ πόλις, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἔπαθε καὶ ὁ Ἅγιος Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος ἀπέχων δύο σχεδὸν χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ πολίσματος.

90. F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène, Paris 1900, σ. 73, 93.

91. F. Chalandon, ἔ.ἀ. σ. 215.

92. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel Ier Comnène, Paris 1912, σ. 318 - 324, 328 - 330, 332 - 333.

ἐπὶ τινὰς μῆνας τὸ 1185 ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν⁹³. Τὴν συνεπείᾳ προφανῶς τῶν ἐπιδρομῶν τούτων θλιβεράν κατάστασιν τῆς πόλεως τελευτῶντος τοῦ 12ου αἰ. διεκτραγωδεῖ ὁ τότε μητροπολίτης Κερκύρας Βασίλειος ὁ Περιδιαδίτης⁹⁴.

Πολὺ λογικώτερον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὸν 10ον καὶ τὸν 11ον αἰ. ἡ Κέρκυρα ἤκμαζεν, ἀποτελοῦσα διαμετακομιστικὸν σταθμὸν τοῦ ἐμπορίου μεταξὺ ἀφ' ἐνὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἀφ' ἑτέρου τῶν βυζαντινῶν κτήσεων τῆς Ἀπουλίας καὶ τῶν λιμένων τῆς Ἀδριατικῆς. Τὴν εὐημερίαν ταύτην πιστοποιεῖ ἡ περιγραφή τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ. ἐπισκόπου αὐτῆς ἁγίου Ἀρσενίου⁹⁵. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 10ου αἰ. μαρτυρεῖται ὅτι ἡ Κέρκυρα ἦτο ἔδρα στρατηγοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Δ. Ζακυθηνὸν ἠδρυνεν ἐκεῖ ὁ στρατηγὸς τοῦ θέματος Κεφαλληνίας⁹⁶, κατὰ δὲ τὴν Ἐ. Ahrweiler ἡ νῆσος εἶχεν ἀποτελέσει ἴδιον θέμα⁹⁷.

Καὶ ἡ ἀνάδειξις τῆς ἐπισκοπῆς Κερκύρας εἰς αὐτοκέφαλον ἀρχιεπισκοπὴν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ. καὶ εἰς μητρόπολιν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 11ου μαρτυρεῖ ὅτι ὁ 10ος [καὶ ὁ 11ος αἰὼν ὑπῆρξαν ἐποχὴ ἀκμῆς διὰ τὴν Κέρκυραν⁹⁸.

Ἄς σημειωθῇ τέλος, ὅτι κατὰ τὸν Παπαδημητρίου, ὁ σημερινὸς ναὸς ἀντικατέστησε παλαιοχριστιανικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ὅπου εἶχον ταφῇ οἱ ἅγιοι Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος, σωζόμενον μέχρι τῆς 9ης τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδος καὶ καταστραφέντα κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ 11ου αἰ.⁹⁹. Εἰς τὴν κτιτορικὴν ὁμως ἐπιγραφὴν οὐδεμία μνεῖα ὑπάρχει καταστροφῆς τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν προϋπάρχαντος ναοῦ. Ὁ σημερινὸς *περικαλλὴς καὶ περιδοξὸς δόμος* ἀντικατέστησεν ἀπλῶς ἀσήμαντον ναῖδιον, ἄκο-

93. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, München 1963, σ. 330, 333.

94. Σ π. Λάμπρου, *Κερκυραϊκά ἀνέκδοτα ἐκ χειρογράφων Ἁγίου Ὁρους, Κανταβριγίας, Μονάχου καὶ Κερκύρας*, ἐν Ἀθήναις 1882, σ. 49.

95. Σ π. Λάμπρος, *ἔ. ἀ. σ. 11*. Τὸ χωρίον τοῦτο μνημονεύει καὶ ὁ Παπαδημητρίου, *ἔ. ἀ. σ. 41*, τὸ ἀποδίδει ὁμως εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 9ου αἰ., ἐνῶ ὁ ἅγιος Ἀρσένιος ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας ἐπὶ πατριάρχου Θεοφυλάκτου (933 - 956) καὶ ἀπεβίωσεν ἐπὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τὸ 953 κατὰ τὸν Παπαγεώργιον. Βλ. G. da Costa-Louillet, *Saints de Grèce aux VIIIe, IXe et Xe siècles, Byzantion* 31, 1961, σ. 326 - 330.

96. Δ. Ζακυθηνοῦ, *Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει*, ΕΕΒΣ, ΙΖ', 1941, σ. 244 - 245.

97. H. Glykatzis-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe - XIe siècles*, BCH 84, 1960, σ. 51 καὶ σημ. 5.

98. V. Laurent, *Corpus*, V.1, σ. 618, 672.

99. Ἱ. Παπαδημητρίου, *ἔ. ἀ. σ. 41 - 42*.

σμον ἐν σμικρότητι πέλον, ὡς ἀκριβῶς συνέβη εἰς τοὺς Ἀγίους Θεοδώρους τῶν Ἀθηνῶν¹⁰⁰.

Ὁ γραπτὸς διάκοσμος, αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἐνδείξεις ἐπικυροῦν λοιπὸν τὸ συμπέρασμα εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ὠδήγησεν ἡ ἐξέτασις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου: ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου εἶναι εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων σωζομένων δικιονίων ἐλλαδικῶν ναῶν, ἀναγόμενος ἀσφαλῶς εἰς τὰ τέλη τῆς 10ης ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς 11ης ἑκατονταετηρίδος.

Περαίνοντες, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἀπασχολήσας ἡμᾶς ναὸς εἶναι τὸ μόνον εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους γνωστὸν μνημεῖον τῆς ἐλλαδικῆς σχολῆς. Τὰ λοιπὰ γνωστὰ πενιχρὰ μνημεῖα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀνήκουν εἰς τὴν ἀνατολικὴν σχολὴν τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπως καὶ τὰ σωζόμενα μνημεῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδίως τῶν Κυθήρων¹⁰¹.

Αἱ σημειωθείσαι ὁμοιότητες τοῦ κερκυραϊκοῦ ναοῦ πρὸς μνημεῖα τῆς Ἀττικῆς καὶ πρὸς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ εἶναι τόσον μεγάλαι, ὥστε θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ οἰκοδομήσαντες αὐτὸν μαῖστορες εἶχον μετακληθῆ ἔξ Ἀθηνῶν ἢ Θηβῶν, ἔδρας τοῦ στρατηγοῦ Ἑλλάδος. Δείγματα τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῆς ἐπικοινωνίας τῆς Κερκύρας πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Χέρσον Ἑλλάδα ἔχομεν καὶ ἀργότερον. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Μάρκος ναῖσκου τοῦ Ἀγίου Μερκουρίου, χρονολογούμεναι εἰς τὸ ἔτος 1075, παρουσιάζουν στενὴν σχέσιν πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ θέλομεν πραγματευθῆ εἰς προσεχῶς δημοσιευθησομένην μελέτην μας περὶ τῶν κερκυραϊκῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 11ου αἰῶνος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

100. Τὴν ἐπιγραφὴν βλ. ἐν ΕΜΜΕ, σ. 73. Ἀνάλογα παραδείγματα πρβλ. ἐν H. Grégoire, Recueil des Inscriptions Grecques Chrétiennes d'Asie Mineure, I, Paris 1922, ἀρ. 1, 215b. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ ἀρχαιότερος ναὸς νὰ εἶχεν ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας κατὰ τὸν σεισμὸν τῆς 18ης Δεκεμβρίου 968 (L i u d p r a n d i, Relatio de Legatione Constantinopolitana, 64, P. L. 186, 936A).

101. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν ἡ Σαλαμίς, ἡ Αἴγινα καὶ ἡ Ἄνδρος, ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἐλλαδικὴν σχολὴν, καὶ ἡ Χίος, τῆς ὁποίας τὰ μνημεῖα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς πρωτευούσης. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκουν καὶ ὀρισμένα μνημεῖα τῆς Κρήτης.

RÉSUMÉ

SUR LA DATATION DE L'ÉGLISE DES SAINTS-JASON-ET-SOSIPATROS À CORFOU

(PL. 72 - 77)

L'église des Saints-Jason-et-Sosipatros, située au faubourg Anémomylos de Corfou, est connue depuis longtemps grâce aux inscriptions relatives à sa fondation, gravées de part et d'autre de l'entrée principale, qui ont été plusieurs fois éditées depuis le XVIIe siècle. Le monument, mentionné déjà par Gabriel Millet et quelques autres érudits et publié par Jean Papadimitriou (Arch. Ephiméris 1934 - 35, p. 37 - 56), est généralement daté au XIIe siècle. Il s'agit d'une église à coupole en croix grecque inscrite, mesurant 16,30 × 12,20 m. y compris le narthex et bâtie en parement cloisonné.

Après avoir décrit l'église et donné une nouvelle lecture des inscriptions, l'auteur examine les données typologiques et surtout morphologiques qui permettraient de dater plus exactement le monument. Le plan à peu près carré du naos, les proportions basses, les murs faisant fonction de tympan moins épais que ceux qui subissent des poussées, les bas-côtés voûtés en berceau, l'abside centrale à trois pans flanquée de deux absidioles semi-circulaires, le tribélon conduisant du narthex au naos, se rencontrent au XIe siècle plus souvent qu'au XIIe, mais ne constituent pas de critères de datation sûrs.

L'édifice étudié ne présente pas les fenêtres bilobées ou trilobées inscrites dans une arcade extérieure, l'encadrement en pierre des fenêtres, les corniches de pierre, les croix formées de grosses pierres équarries, les ornements céramoplastiques (grecques, disépsilons etc.) qui sont caractéristiques des monuments de l'école grecque de la seconde moitié du XIe et du XIIe siècle. Les fenêtres géminées ou trilobées sans arcades enveloppantes, où les arcs de briques ne descendent pas plus bas que leurs naissances, le lobe médian légèrement plus haut de la fenêtre trilobée du béma, la forme de l'appui des fenêtres du sanctuaire, l'usage relativement restreint de cordons en dents de scie, les corniches de dents, et surtout les caractères coufiques en briques disposés entre les moellons ou formant des frises, militent au contraire en faveur d'une datation vers la fin du Xe siècle ou

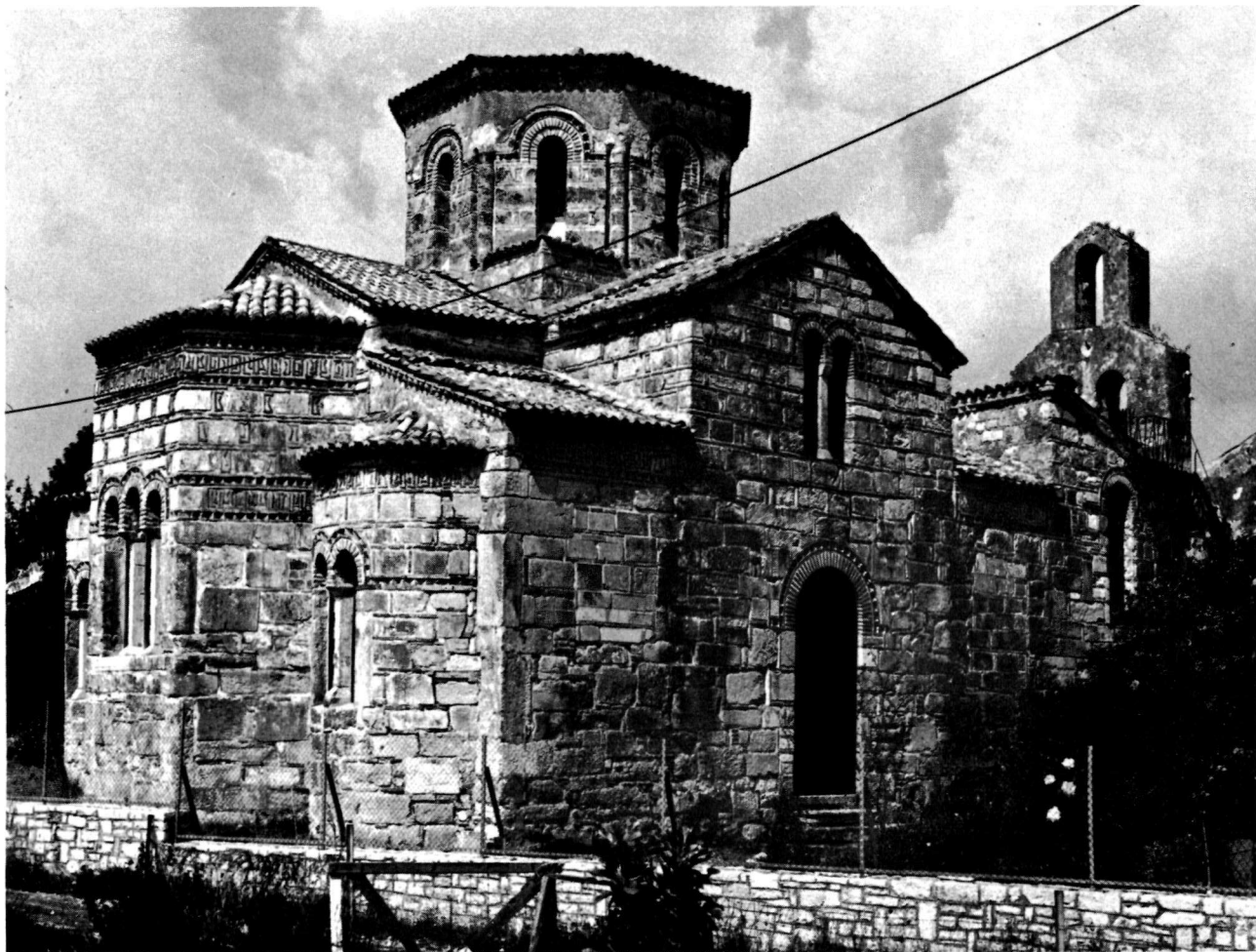
le début du XIe (cf. surtout les Saints-Apôtres et la Panaghia Lykodimou à Athènes et le catholicon du monastère de Saint-Luc en Phocide).

Cette datation aux environs de l'an mille est corroborée par les données épigraphiques et historiques et par les rares restes de fresques. Les similitudes frappantes entre l'église corfiote, le seul édifice appartenant à l'école grecque qui nous soit parvenu dans les Iles Ioniennes, une série de monuments de l'Attique et les églises du couvent de Saint-Luc en Phocide, nous induisent à admettre que les maîtres-maçons qui l'édifièrent étaient venus d'Athènes ou de Thèbes.

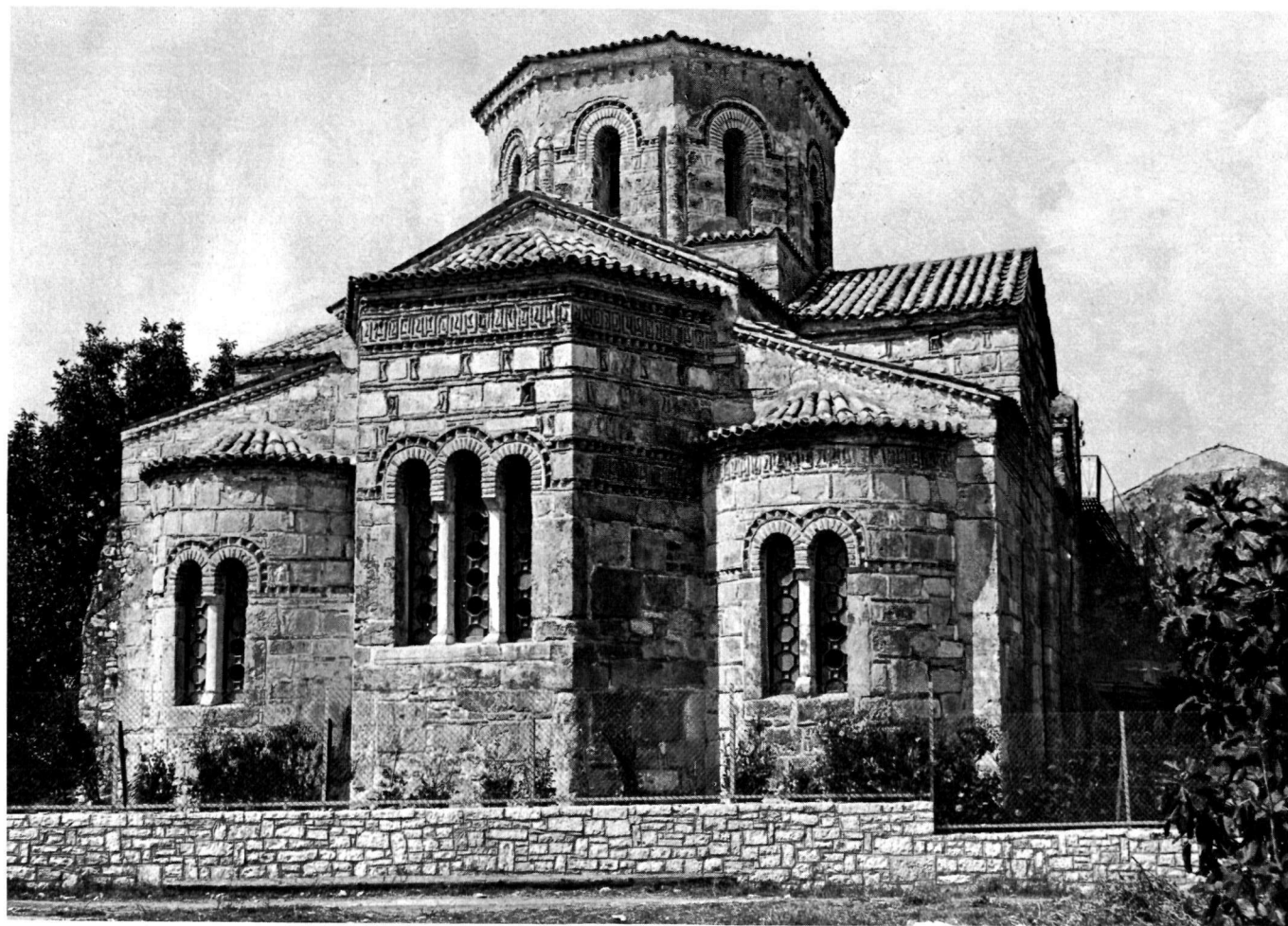
P. L. VOCOTOPOULOS

Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Πρόσοψις.

Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου. Ὑποψηφία ἀπὸ ΒΑ.

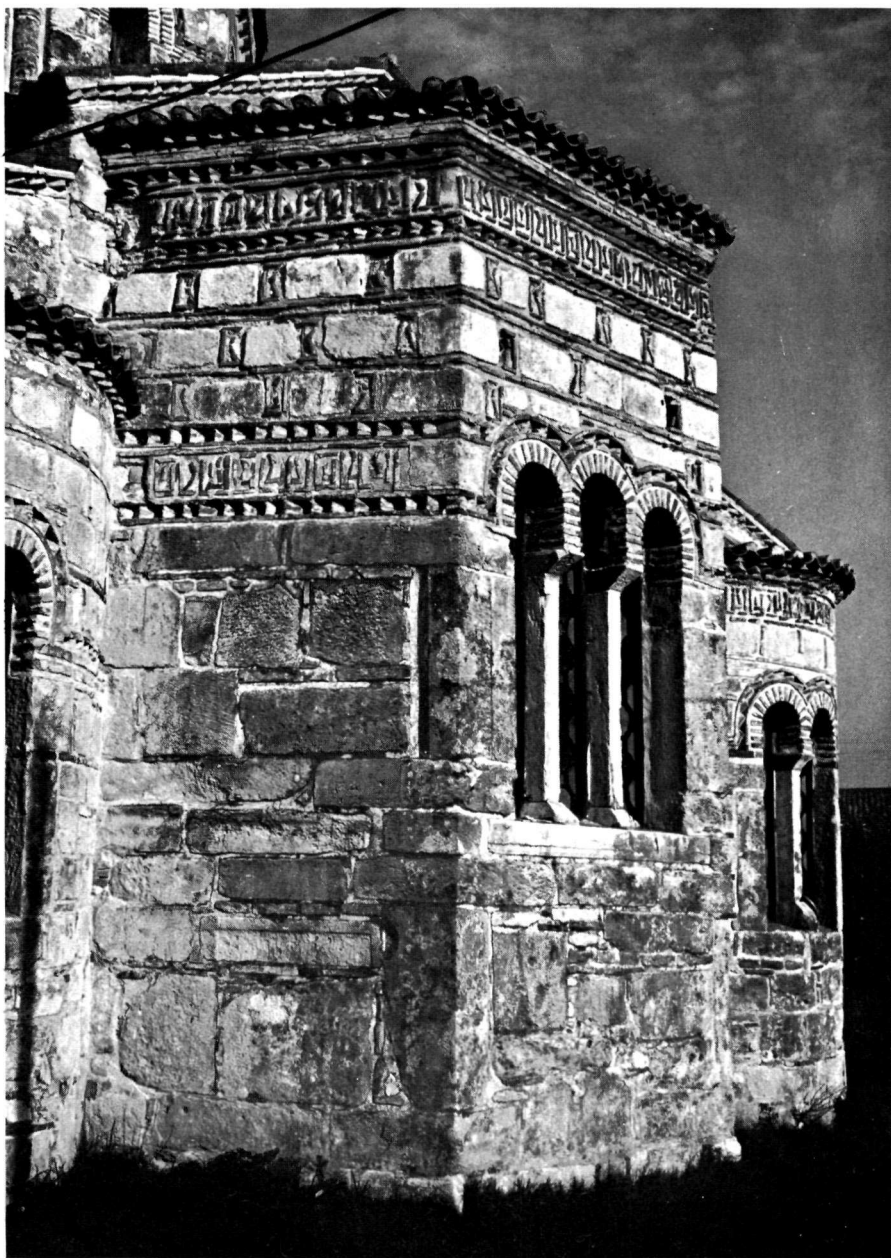
Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Ὑποψὶς ἀπὸ ἀνατολῶν.

α. Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Ὁ τροῦλλος ἀπὸ ΒΔ.

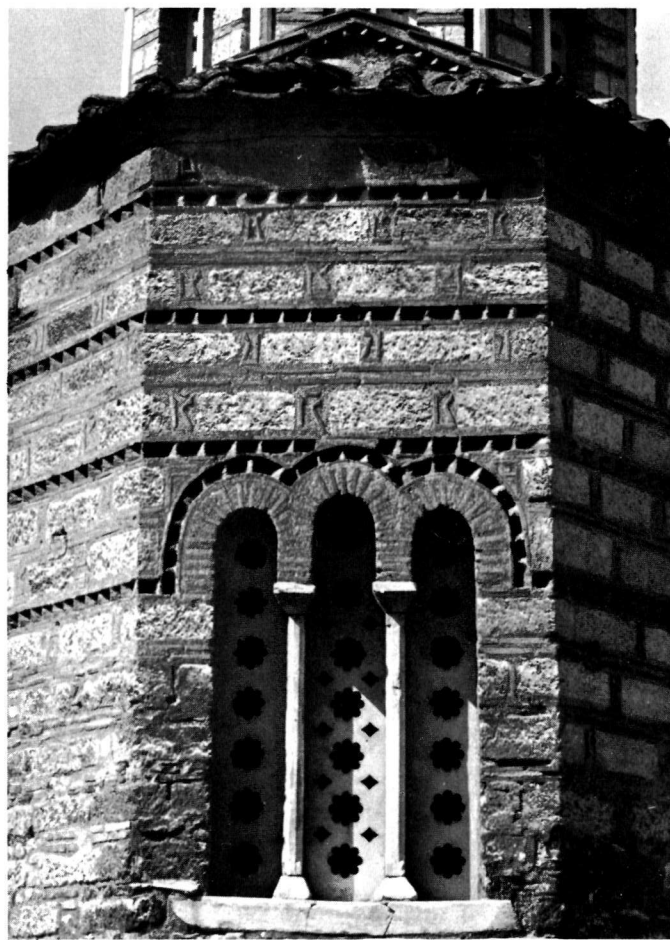
β. Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Τμῆμα τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς βορείας κεραίας τοῦ σταυροῦ.

Κέρκυρα. Ναὸς Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Ἡ κεντρικὴ ἀψὶς ἀπὸ ΝΑ.

α. Κέρκυρα. Ναός Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Ἀνατολική πλευρά ἁψίδος Ἱεροῦ Βήματος (λεπτομέρεια).

β. Ἀθῆναι. Ναός Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀνατολική πλευρά ἁψίδος Ἱεροῦ Βήματος (λεπτομέρεια).